

İSKENDER'İN RÜYASI: PERSLER

YRD. DOÇ. DR. AKIN BİNGÖL*
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM ÜNGÖR**

1. İran Coğrafyası

Haritaya bakıldığında da görüldüğü gibi Medlerin ve Perslerin yaşadığı İran coğrafyası, birçok yayladan ve yaylaları çevreleyen yüksek sıradağlardan oluşan büyük bir coğrafyadır. Yüksekliği 1.500 m.yi aşan sıradağlar arasında en geniş ve yüksek olanı Zağros Dağları'dır. Kuzeyde bulunan Elbruz Dağları da geniş ve yüksek dağ silsilelerinden birdir. Bu dağ silsilelerinin arasında havzalar ve yaylalar yer alır.¹

Coğrafya, dağlık arazilerle çevrenmesine rağmen dağlar arasındaki vadilerle dış dünyaya açılabilir. Batıdaki Zağros Dağları birçok ırmak vadisiyle, Mezopotamya'ya açılırken doğusundaki sıradağlar, İndus Vadisi'ne iki yoldan, Hayber ve Bolan geçitleriyle Hindistan'a açılır.² Kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Basra körfezi, İran coğrafyasını sınırlar.

2. Kuruluş Öncesi

Tarihöncesi çağlardan başlayarak yerleşim gören İran coğrafyasında, M.Ö. III.-I. Bin yıllarda İran'ın güneybatısı ile Zağros Dağları'nın doğu ve batı etekleri, Elamlıların başı çektiği farklı topluluklardan oluşan birbirlerine yakın kültür ve medeniyetlere sahip, güçlü bir merkez özelliği taşımaktaydı. Bu topluluklar

* Kars Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Erzincan Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

birbirleriyle ve Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'daki komşularıyla devamlı savaş hâlindeydiler.³

İran yaylasının doğal kaynakları, Mezopotamya için hayati önem arz ettiğinden, Mezopotamya merkezli topluluklar, Sümerlerden itibaren Zağros'u aşarak İran'a saldırılarda bulunuyorlardı.⁴ Bu saldırılar sonucunda, M.Ö. III. Binyılın ikinci yarısında, ortak düşmana karşı, Zağros ve Kuzistan dağlık bölgelerinde bulunan beyliklerin bir araya gelmesiyle, Elam devleti kuruldu. Assur kralı Asurbanipal tarafından yıkılmasına kadar bölgesinin en güçlü devleti olan Elam Devleti, Babil ve Assurlularla rekabete girmiştir.

M.Ö. III. binyılın başlarından I. binyılın ortalarına kadar Elam İmparatorluğu, günümüz İran topraklarının batı ve güney bölgelerinde egemenlik sürmüştür.

I.Binin başlarından itibaren İran coğrafyasında Assur ve Babil kaynaklarında Elam devletinin egemen olduğu alanda iki yeni topluluktan bahsedilmeye başlandığı görülür: Medler ve Persler. İrani çoban topluluklar olarak adlandırılan bu halklar Elam'ın Mezopotamya ile girmiş olduğu siyasi, askeri ve kültürel mücadeleler sonucunda zayıf düşmesi sonucunda uzun yıllar süren bir göç dalgasıyla İran'a gelip yerleşmişlerdir. Medler İran'ın kuzeyindeki Luristan bölgesine yerleşirken, Persler ise Fars bölgesine yerleşmişler ve yerli halklarla kaynaşmışlardır.⁵

Assur kaynaklarında Medlerden, Perslere oranla daha çok bahsedilmektedir. Bunun sebebi Zağros bölgesinin, Med ülkesinin, Assur için askeri ve ekonomik açıdan önemli olmasından kaynaklanmaktadır.

"Med" ve "Pers" adlarına ilk kez, bugün Londra'da British Museum'da sergilenen, Assur kralı Salmanassar III'e ait Siyah Obelisk olarak bilinen, dikilitaşa rastlanır. Şamsi-Adad V'e ait bir yazıt da Medlere ait bilgilerin olduğu başka bir Assur kaynağıdır.⁶ Assur krallarının devamlı olarak Medler üzerine düzenlediği seferler kendi kaynaklarında bolca yer almaktadır. Adad-Nirari III'ün (M.Ö. 810-

783), Tiglat-pleser III (M.Ö. 744- 727) ve Sargon II (M.Ö. 722- 705) bunlardan birkaçıdır.

Assur kaynaklarında Hemedan bölgesinde ki boylar "*Amadai*" ve "*Madai*" adıyla anılırken, Pers kaynaklarında, bu boyların buldukları coğrafya *Matapim*, halk ise *Mata* olarak anılmaktadır.⁷

Bu bölge, Urartu kaynaklarında Mana/Mannai adını alırken Yunan kaynaklarında ise Media adını almaktadır.⁸ Medlerin ülkesi, tamamı olmasa da büyük bir kısmı, Assur kralı Assurhaddon (M.Ö.680-669) dönemine kadar İmparatorluğun parçası görünümündedir.⁹

Herodotos'tan ve Assur yazıtlarından edinilen bilgilere göre, Deiokes (M.Ö.708-675) adlı bir bey, M.Ö.8. yy'ın sonlarında Med boylarını bir araya getirerek Med krallığını kurmuştur. Herodotos'a göre Med Krallığı yaklaşık 150 yıl egemenlik sürmüş ve dört Med hükümdarı tarafından yönetilmiştir: **Deiokes** (M.Ö.700-647), **Fravartish** (M.Ö. 647-625), **Kyaksares** (M.Ö.625-585), **Astyages** (M.Ö.585-550).

M.Ö. 7. yy.'ın başlarından itibaren siyasi ve askeri organizasyonunu üst düzey bir seviyeye ulaştırmış olan Med krallığının en başarılı kralı Kyaksares'tir.

Kyaksares, tahta geçtiği zaman İskitler, Kafkaslardan aşağı inerek Medlerle Urmiye Gölünün batısında karşılaşmışlardır. İlk karşılaşmada Medler yenilgiye uğramış, ancak Kyaksares'in akıllı politikaları sonucu İskitler, Assur'a ve Urartu'ya musallat olmuşlar, sınır ve rakip tanımayan bu kabilelerin tazyiki sonucunda adı geçen devletler zayıf düşmüşlerdir. Kyaksares, ittifak kurduğu İskitler ve Babil kralı Nabopolassar ile Assur üzerine büyük bir sefer düzenleyerek bu büyük ve köklü devlete son vermiştir.¹⁰ Med kralı, bu süre içerisinde Persler üzerine yürümüş ve onları egemenliği altına almıştır. Batıya doğru genişlerken önüne çıkan Urartu engelini yine İskit ittifakıyla yıkmış, bunun sonucunda Medlerin batı sınırı, dönemin en güçlü devleti Lidya Krallığı'na kadar ulaşmış, dolayısıyla Lidya devleti ile komşu olmuştu.¹¹ Kurduğu ittifaklarla Assur ve Urartu devletlerine son veren Kyaksares, devletin sınırlarını, batıya genişleterek Kappodokia Bölgesine ilerlemişler ve sınırlarını

Kızılırmak nehrine kadar ulaştırmıştır. Sonuçta o dönemin iki önemli gücü karşı karşıya gelmiştir. Ancak uzun yıllar süren savaşın bir anında meydana gelen bir güneş tutulmasını¹² iki tarafın da tanrıların barış için bir işareti sayması nedeniyle iki ülke arasında, Kızılırmak sınır kabul edilmek şartıyla barış imzalanmıştır.¹³

Kyaksares'in askeri ve siyasi başarıları Medleri bu dönemde Ön Asya'nın Lidya, Babil, Kilikya devletlerinin yanında diğer bir güçlü devlet olarak yerini almasını sağladı. Ancak Pers devletinin ortaya çıkışı Ön Asya'daki bu güç dengesini tamamen bozmuştur.

Kyaksares'in ölümünden (M.Ö.585) sonra tahta çıkan Astyages, Medlerin son kralıdır. M. Ö. 550'de Persler üzerine yapmış olduğu sefer hem kendisinin hem de krallığın son seferi olmuştur. Perslerin başında bulunan genç Kyros (Kyros II) Med saldırılarını püskürttüğü gibi Medlerin üzerine yürüyerek kraliyet şehri Ekbatana'yı da ele geçirmiş ayrıca birçok ganimet alarak ülkesine götürmüştü, böylece gücünün doruğundayken Med devletini yıkmayı başarmıştır.¹⁴

2. Kuruluş

M. Ö. Altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren 50 yıllık bir sürede Eskiçağ

Çeşitli kaynaklarda Parsalar, Parsualar, Farslar gibi çeşitli adlarda anılan Persler, M.Ö. II. Binde Hazar Denizi'nin güneyine ilerleyen Hint-İranlı büyük göç dalgasıyla gelen kabilelerin içindeyken M. Ö. 1850'lerde onlardan ayrılarak Urmiye Gölü'nün batısına yerleşmişlerdir.

dünyasının gördüğü en geniş sınırlara sahip ilk devleti olan Ahamenidler tarihçiler tarafından kabul edilmiş üç Pers imparatorluğunun ilki ve en büyüğüdür.¹⁵

Adını hanedanın kurucusu Ahemenes'ten alan imparatorluk, Kuzey Yunanistan'dan Kuzey Hindistan'a kadar bütün Yakınoğu'yu ve Mısır'ı hakimiyet altına alarak, bugün Orta Asya olarak adlandırılan coğrafyaya kadar genişlemiştir.

Çeşitli kaynaklarda Parsalar, Parsualar, Farslar gibi çeşitli adlarda anılan Persler, M.Ö. II. Binde Hazar Denizi'nin güneyine ilerleyen Hint-İranlı büyük göç dalgasıyla gelen kabilelerin içindeyken M. Ö. 1850'lerde onlardan ayrılarak Urmiye Gölü'nün batısına yerleşmişlerdir.

Ahemenid adından ziyade Pers¹⁶ adıyla anılan bu devletin çekirdek topraklarını, Zağros dağlarının güneyinde yer alan, tarihi adıyla Persia, günümüzdeki adıyla Fars eyaleti oluşturmaktadır. Büyük göçle Urmiye gölünün batısına yerleşen Orta Asya kökenli bu çoban topluluklar¹⁷, M.Ö. 9. Yüzyılın sonlarından itibaren Assurluların da baskısıyla Zağros Dağlarından inerek, Elamın merkezi olan Susa'nın kuzeydoğusundaki Anşan

bölgesine yüzyıllar süren bir sızıyla yerleşmişlerdir.¹⁸ Bölgeye de eski yurtlarının adına izafeten Parşamaş veya Parşumaş adını vermişlerdir.¹⁹ Ancak burada da Medlere tabi olmak zorunda kalmışlardır.

M.Ö.700'lerde başlarında, daha sonraki Pers hükümdarlarının atası kabul edilen, Prens Akamenid'in bulunduğu Perslerin, M.Ö. 692 yılında Dicle kıyısında bulunan Habule Savaşı'nda Assur'a karşı Elamlıları desteklediği görülmektedir. Sonuçsuz kalan bu savaştan sonra M.Ö. 675 yılında Akamenid'in oğlu Teispes'in Perslerin başına geçtiği görülür. Teispes (M.Ö. 675-640), ülke topraklarına Anşan bölgesini katarak genişletmiş ve kendisini Anşan-Parşumaş kralı ilan etmiştir.

Kuruluş döneminde Perslerin en büyük rakibi Medler'dir. Çünkü Elamlar, hem iç karışıklıklarla hem de Deniz ülkelerinden gelen saldırılarla uğraşmaktadır. Assur Devletinin keyfini ise Kafkaslardan inen Kimmerler kaçırmaktadır.²⁰

Kimmerlerle ittifak kuran Med Kralı Fravartish, Kimmerleri Assur üzerine yönlendirirken, kendisi Parşumaş'a kadar ilerlemiştir. Kral Fravartish, Pers Kralı

Teispes'i hakimiyeti altına almayı başarmış ancak Fravartish'in Asurlularla giriştiği mücadelede ölmesi üzerine bu durum uzun sürmemiştir.²¹

Fravartish'in ölümünden sonra Med krallığı, İskitlerin istilasına uğramış fırsattan yararlanan Teispes, ülkesini Persepolis'e kadar genişletmiştir.²²

Teispes'den sonra büyük oğlu Ariaramna, Büyük Kral unvanıyla, Pers krallığının hükümdarı olurken küçük oğlu Kyros I ise Parsumaş kralı olmuştur.²³

Asur kralı Asurbanipal, Elam'ı istila edince, Kyros I, hem ülkesinin istilasını engellemek hem de Assurbanipal'e bağlılığını göstermek amacıyla büyük oğlunu Assur'a rehine olarak göndermiştir.²⁴

Med kralı Kyaksares, İskitlerle giriştiği mücadeleden başarıyla çıkıp iç karışıklıkları giderdikten sonra güneye yönelmiş, hâkimiyeti altına aldığı Pers bölgesinin yönetimini Kyros I'in oğlu Kambyses I'e vermiştir. Böylece Persler yeniden Medlerin egemenliği altına girmiştir.²⁵

Parsumaş'ın başına geçen Kambyses I, idaresini kurduktan sonra Med kralı Astyages'ın kızı ile evlenerek Medlerce hakir görülen sosyal statüsünü değiştirmiştir. İran'da devrinin en büyük bir imparatorluğunu kuracak olan adının anlamı Eski Pers dilinde güneş anlamına gelen Kyros II, Pers kralı Kambyses ve Lidya Kralı Alyattes'in kızı Aryenis ile Med Kralı Astyages'ten olma Mandane'nin oğludur.²⁶

3- İlk Büyük Hükümdarlar: Kyros I, Kambyses I.

Kyros II, M.Ö. 559'da Pers tahtına çıktığında çevresinde, zamanın en güçlü devletleri, Mısır, Lidya, Med ve Babil krallıkları hüküm sürmektedir. Ancak, kararlı ve teşkilatçı karaktere, zamanının çok ilerisinde bir askeri dehaya sahip olan Kyros II kısa süre de çeşitli toplulukları ve ülkeleri, kurduğu güçlü ve disiplinli ordusu sayesinde kendi idaresine alacaktır. İlk önce yaptığı siyasal anlaşmalar (Babil Kralı Nabonidus) ve adam satın almalar (Med Kralı Astyages'in veziri Harpagos) sonucunda üç yıl savaştığı dedesi Med kralı Astyages'i yenerek, başkenti Ekbatana'yı da alacak ve Med Krallığının varisi olacaktır.²⁷

Kuruluş döneminde Perslerin en büyük rakibi Medler'dir. Çünkü Elamlar, hem iç karışıklıklarla hem de Deniz ülkelerinden gelen saldırılarla uğraşmaktadır. Assur Devletinin keyfini ise Kafkaslardan inen Kimmerler kaçırmaktadır.

M.Ö. 6 yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde güneybatı İran'da yerleşik olan Persler, tüm Yakınoğu'yu İndus Irmağı'ndan Yunanistan'ın kuzeyine Orta Asya'dan Mısır'a kadar uzanan geniş bölgeleri içine alan bir imparatorluk kuracaklar ve bu teşekkül, konuşulan dilleri, yaşanan kültürleri, iktisadiyatı ve sosyo-politik yapısıyla ile çok güçlü bir devlet konumuna gelecektir.

Kyros II, Pers'e kral olduğunda, Medler ve Lidyalılar Önasya'nın iki büyük gücü olarak hüküm sürüyorlardı. İran platosundan Kızılırmak kavsine kadar olan alan Med kralı Astyages, Kızılırmak'tan Akdeniz'e kadar olan bölgeye de Lidya Kralı Kroisos hükmediyorlardı. M.Ö. 585 yılında yaptıkları antlaşma iki devletin egemenlik sınırlarını çizdiğinden Medler, doğuya özellikle Babil'e karşı yaptığı seferlerde rahat davranırken, Lidyalılar'da aynı şekilde Yunanlılarla ve Kızılırmak'ın batısındaki yerli kabilelerle olan mücadelesinde serbest hareket ediyordu.

Asur İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Babil Devletinin kralı Nabukednazar, Mezopotamya'nın tamamı sınırlarına katarak Suriye ve Filistin'e kadar devletini genişletmiştir.

Kudüs'teki Yahudi krallığını M.Ö. 587'de ortadan kaldırınca sınırları, Mısır'a kadar varmıştır. İran'ın

Susa bölgesini egemenliğine alarak topraklarını genişletmiştir. Nabukadnezar'ın ölümü siyasi karışıklıkların ortaya çıkmasına dolayısıyla Elam ve Susa şehirlerinin Babil'e olan bağılıklarının tamamen kopmasına sebep olmuştur.²⁸

Güçlü birer krallık olan Med ve Lidyalılar ile zayıflayan Babil krallıklarının bulunduğu bir coğrafyada babasından boşalan tahta geçen Kyros II, ordusunu disipline ederek güçlendirmiş ve çevresinde bulunan bütün kabileleri egemenliği altında almıştır. Babil'in iç karışıklığı nedeniyle kendisine müdahâle edemeyeceği bir ortamda, Med Kralı Astyages karşı giriştiği isyan sonucunda Astyages eline esir düşmüştür. Bu başarı Kyros II'yi büyük Med krallığının hakimi yapmıştır.

Med devletinin ortadan kalkmasıyla M.Ö. 585 yılında yapılan Med-Lidya anlaşması da kendiliğinden sona ermiştir. Böylelikle Lidya'nın doğuya doğru yayılmasına hazırlıksız yakalanmak istemeyen Kyros II, doğu sınırları Kızılırmak'a kadar uzanan Lidya'yı tarih sahnesinden silmek için sefer hazırlıklarına başlamıştır.²⁹

Eskiçağda Gediz ve Küçük Menderes arasında kalan bölgeye Lidya adı verilmekteydi. Başkenti Sardes şehri olan Lidya'nın ekonomisini besleyen üç önemli nehri vardı; Kaytros (Küçük Menderes), Hermos (Gediz) Kaykos (Bakırçay). Ülkenin güneyinde Aydın Dağları ve Büyük Menderes Irmağı, Aydın dağlarının güneyinde Karia coğrafyası uzanıyordu. Batı sınırını Magnesia ad Sipylos (Manisa) kenti oluştururken, kuzey sınırında Temnos (Demirci Dağ) ve Dindymos (Murat

Dağı) bulunmaktaydı. Ülkenin doğu sınırı, kesin olarak çizilememesine karşın, Kral Alyattes zamanında Kızılırmak'a (Halys) kadar uzanmaktaydı.³⁰

Herodotos, Lidya'da Atyadlar, Heraklidler ya da Tylonidler, Mermnadlar sülalelerinin hakim olduklarını yazmaktadır. Yine Herodotos'un yazdıklarına göre son Heraklit-Tylonid sülalesinin kralı Kandaules, Gyges (M.Ö. 687-645) adındaki bir Mermnad'ın entrikaları sonucu tahtından indirilmiştir.³¹

İhtilal sonucu tahtı ele geçiren Gyges, İonya kentlerine savaş açmış, Anadolu'nun batısında ve kuzeybatısında izlediği politikası sonucu sınırlarını Marmara'nın güney kıyılarına ve Çanakkale boğazına kadar genişletmiştir. Başarılı icraatlarına rağmen Gyges M.Ö. 645 yılında Kimmerlerle giriştiği bir savaş sırasında ölmüştür.

Gyges'in ardılı Ardys'in ve Ardys'ten sonra tahta geçen Sadyattes'in lokal birkaç başarısının dışında çok önemli icraatları yoktur.³²

Alyattes, Sadyattes'in ardından kral olduktan sonra tüm Anadolu'yu Kimmer saldırılarından kurtardığı gibi ülkesinin doğu sınırını Kızılırmak'a kadar uzatmıştır. Buna paralel olarak Medler'de Kyaksares öncülüğünde, sınırlarını aynı ırmağa kadar genişletmişlerdir. Birbiriyle sınırdaş olan dönemin iki önemli gücü karşı karşıya gelmiştir.³³

M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde gerçekleşen güneş tutulmasını işaret sayan Kyaksares ve Alyattes barış yapmıştır. Kızılırmak Lidya ve Med imparatorlukları arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Alyattes'ten sonra oğlu Kroisos, hem Mermnad sülalesinin hem de Lidya ülkesinin son kralı olacaktır.³⁴

Kroisos babasından devraldığı krallığını genişletmeyi başarmış, İonya şehirlerinin katılımıyla ekonomisini güçlendirmiştir. Ephesos ve Miletos'u, diğer küçük Yunan şehirlerini, Asya Trakları Bithinya ve Paflagonya Frig kabilelerini de biber birer hâkimiyeti altına alarak. Likya dışındaki,

Kızılırmak sınırına kadar bütün bölgelere kendini kabul ettirmiştir.³⁵

Muazzam Med galibiyetinden sonra Pers İmparatorluğu, doğuda İran Platosundan batıda Kızılırmak'a kadar Ön Asya ülkelerini içine alan bir coğrafyanın ismi olacaktır. Sıra, M.Ö. 585'te Medlerle, saldırmazlık ve dostluk antlaşması imzalayan Önasya'nın bir diğer müktedir devleti

Lidya'dadır. Amaç, Akdeniz'in liman kentlerine ve Anadolu'ya ulaşan kervan yollarına sahip olmaktır.³⁶ Kral Kroisos'un Batıda izlediği politikalarla gelişen ve zenginleşen Lidya da devamlı olarak kendi aleyhlerinde gelişme gösteren Persler'den rahatsızlık duyuyordu. Aslında Kroisos, hakimiyet alanını, Yunan

kentlerini kendisine bağladıktan sonra, Orta Asya'ya kadar uzatmak istiyordu. Bu büyük Pers tehlikesine karşı Mısır ve Babil ile ittifak kurdu.³⁷ Aynı zamanda Yunan kentlerini birlik olmaya çağırdı.

Sonuçta Kyros II'nin Astyages'i devirerek Med dünyasına hakim olmasını savaş sebebi sayarak savaş için hazırlığa başladı. Zamanının alışkanlıkları icabı Delphoi'da ki Apollon ve Oropos'taki Amphiaraos Tapınağı kehanet merkezlerine elçiler göndererek yapacağı seferin sonuçlarını sormayı da ihmal etmedi. Kehanet merkezlerinden gelen zafer müjdesine, krallığının zenginliğine ve askeri gücüne güvenen Kroisos, M.Ö. 547 yılının sonbaharında Kappodokya'yı ve Kızılırmak'ı geçerek tahkimat bakımından bölgenin en sağlam yeri olan Pteria (bugünkü Yozgat bulunan Kerkenes Dağı) önüne kamp kurdu.

Lidya kralının bütün hareketlerini yakından takip eden Kyros II ise ele geçirdiği yerlerdeki halkların gücünü arkasına alarak Pteria önlerine geldi. ³⁸ Kroisos'un gücünü kırmak için İonyalılara haber gönderdi ise de davete yalnızca Miletoslular uydular.³⁹

Pteria önlerinde yapılan savaş galibi belli olmadan kış mevsimine kadar sürdü. Kışın gelmesi ve Kyros'un kendisini takip etmeyeceği düşüncesiyle gaflette bulunarak Sardes'e geri dönen Lidya kralı, tarihi bir yanlış yaparak ordusundaki bütün paralı askerleri terhis etti.⁴⁰

Ancak, Lidya ordunun savaş meydanından çekilmesi üzerine, orduyu takibe geçen Kyros II, Sardes önlerine geldiğinde Kroisos'un ordunu terhis ettiğini öğrendi.⁴¹

Günler süren amansız bir kuşatma ve çarpışmalardan sonra Sardes düşünce Kral Kroisos teslim olmak zorunda kaldı. Kyros II, ilk önce Lidya kralının ölümü için emir verdiyse de sonradan bu karardan vazgeçerek kralı yanına almıştır. Herodotos'a göre Kyros II, Kroisos'un tutsaklığı esnasında onun kişiliğinden ve zekâsından oldukça etkilenmiş ve danışmanlığından yararlanmıştı.⁴²

M.Ö. 547/6 kışında Sardes'in ele geçirilmesi nedeniyle Batı Anadolu'daki Yunan kentleri Pers egemenliğini kabul etmeye mecbur kaldılar. Kentler, Kyros II'ye elçiler gönderip bağlılıklarını bildirdi iseler de Pers kralı, Pteria'da yaptığı teklifi kabul etmedikleri için onları geri çevirmiştir.⁴³ Yalnızca Miletos kenti teklifi kabul etmişti. Stratejik açıdan Miletos şehri Persler için oldukça önemliydi. Krallığının doğusunda baş gösteren karışıklıklar üzerine, Sardes'i Tabalos adlı bir Pers'e, ele geçirdiği hazinelerinin korunmasını Paktyas adında bir Lidyalı bir memura bırakan Kyros II, Ekbatana'ya dönmüştür.⁴⁴ Ancak daha kendisi dönüş yolunda iken Paktyas, hazineyle birlikte kaçarak, bazı İon şehirlerini de peşine katarak Lidyalılar ve topladığı paralı askerlerle Sardes'i kuşattı. Durumu haber alan Pers kralı, Med

kökenli Mazares adlı komutanını asiler üzerine göndererek çok hızlı bir şekilde tepki verdi.⁴⁵ Gelen ordudan korkan Paktyas, Kyme'ye kaçtı. Oradan Khios'a götürülen asilerin lideri,

Aterneos'un Khios'a bırakılması şartıyla, Perslere teslim edildikten sonra isyana yardım eden Priene halkı köleleştirildiği gibi Magnesia kenti de dahil bir çok kent yağmalanmıştır.⁴⁶

Mazares'in ölümünden sonra komutayı ele alan Harpagos İonya üzerine yürümüş ve diğer Yunan kentlerini tek tek ele geçirmiştir. İonya hâkimiyeti ile yetinmeyen Harpagos, güneye inerek Karia ve Lykia bölgelerini de hâkimiyeti altına alarak Pers İmparatorluğu'nun Küçük Asya'ya tamamen egemen olmasını sağlamıştı.⁴⁷

Babil'in alınmasından sonra yaptığı yönetim düzenlemesinde Anadolu'da, Kappadokia, Büyük Phrygia, Lydia ve İonia, Aiolia ve Hellespontos Phrygia, ve yarı özerk Kilikia satraplıklarını kurmuştur.⁴⁸

Anadolu'nun batısındaki işleri yoluna koyması için komutanlarını görevlendiren Kyros II bu kez dikkatini Mezopotamya'daki Babil Devleti'ne yöneltecektir. Suriye ve Filistin de dahil Akdeniz sahillerine kadar uzanan bir coğrafyayı elinde bulunduran bu devlete karşı girişeceği sefer de bahanesi de vardı; Babil kralı, Kroisos'un Persler aleyhine oluşturduğu ittifaka dahil olmuştu.

Naboplassar'ın kurduğu, oğlu Nabukadnezar'ın genişlettiği Babil krallığı Asur İmparatorluğu gibi yüzyılların devletini yıkma başarısına rağmen Nabukadnezar'dan sonra bir çöküş sürecine girmişti.⁴⁹

Kyros II'nin Anadolu'daki parlak zaferlerinden sonra Babil Devleti'ne yöneldiği sırada, Babil tahtında Nabonidus bulunmaktaydı. Gerçekte Nabonidus, Babil kraliyet soyundan gelmemektedir ve Nabukadnezar'ın kudretli komutanlarından biridir. Kraliyet elemanları arasındaki taht kavgalarından faydalanarak kral olmuştur.⁵⁰ Çöküş bunun döneminde de devam edecektir.

Nabonidus'un öncesindeki kralların savaş ve yaygın inşaat faaliyetleri ülke kaynakları için çok büyük bir yük olmuşken, Nabonidus'un giriştiği dinsel ve yönetsel reformlar da halk arasındaki hoşnutsuzluğu arttırmıştır.

M.Ö. 539'da Yeni Yıl şenliği kutlamaları sırasında Pers kralı Kyros II, Babil ülkesi üzerine yürümeye başladı.⁵¹ Yaptığı, Nabonidus'u karalama politikaları sonucunda elde ettiği başarılarla önce Dicle üzerindeki Opis'i, sonra da savaşmadan Babil'i aldı. Herodotos kentin direnmeden düşmesini, Fırat Nehri'nin Kuf yakınında çukur bölgeye yönlendirilmesine ve Pers birliklerinin nehir yatağı boyunca ilerleyebilmelerine bağlamaktadır.

Kyros II, zaferle Babil'e girdiğinde önce yağmayı yasaklayarak bir Pers valisi atamıştır.⁵² Yakalanan Nabonidus Kirman eyaletinde bir araziye yerleştirildikten sonra⁵³ Dini kurumlara ve sivil yönetime dokunmayarak ve yıkılan tapınakları tamir ettirerek Tanrının koruduğu kral olarak Babil halkına güvence verecektir.⁵⁴

Kyros II, herkese barış ve dostluk sunmuş, Nabonidus döneminde eziyet görenler rahatlamıştır. Bir yandan da son Babil kralının adını ve ününü karalamak için kampanya başlatılmıştır. Yerel yöneticileri yerinde bırakmış ama çeşitli eyaletlere satrap olarak bilinen valiler atamıştır.⁵⁵

Babil Satraplığı, Pers İmparatorluğu için ekonomik açıdan çok önemli konumdaydı. Herodotos'a göre bir yılın dört ayında, Pers ordusunu Babil besliyor, sekiz aylık yiyeceği ise Asya'nın geri kalan bütün öbür ülkeleri karşılıyordu. Bu da demek oluyor ki Babil, bütün Asya kaynaklarının üçte birine tek başına sahipti.⁵⁶

Kyros, Babil'i aldıktan sonra önemli Kudüs ve Filistin'den sürülerek, Mezopotamya'ya getirilen Yahudilerin Kudüs'e dönmeleri için izin, Nabukadnezar'ın Süleyman tapınağından getirdiği kutsal altın ve gümüş eşyalarını da geri verdiği hâlde Yahudilerden pek azı yurtlarına dönmüştür.⁵⁷ Kyros II'nin diğer halklara da aynı şekilde davranmasının sebebi adalet fikrinden ve halkın muhabbetini kazanmak kaygısından kaynaklanmış olmalıdır.⁵⁸

Yahudiler Kyros'u, onları esaretten kurtaran ve Kudüs'te tapınaklarını yeniden yapmalarına izin veren bir kurtarıcı, Yehova'nın temsilcisi olarak görmüşlerdi.⁵⁹ Babil'in fethinden sonra, Kyros II, devleti için bir tehlike teşkil eden ülkenin doğusundaki cesur ve savaşçı boyları egemenliği altına almak üzere, büyük bir ordu ile Asya içlerine doğru yürümüştür. Kyros II, Hazar Denizi ile İndus arasındaki bölgede yaşayan çeşitli topluluklarla savaşlar yapmıştır. İlk önce Baktria zaptolundu. Baktria'nın zaptını, Horasan, Harezmi ve Maveraünnehir bölgelerinin zaptı takip etti. Seyhun boylarına kadar ilerleyen Kyros II, Orta Asya'dan gelecek akınlara karşı buralara en önemlisi Seyhun'un en önemli geçidine hâkim olan Kireskhata (Cyropolis) Kalesi olan, bir takım kaleler yaptırmıştır.⁶⁰

Sibirya bozkırları Kyros II'nin kuzeye doğru ilerlemesini durdurmuş, fakat Doğu'da Çin Türkistan'ına doğru uzayan alanda oturan cesur Sakalar, Kyros'un saldırısından kurtulamamışlardır. Kyros II, Türk bölgelerinden gelecek akınlara karşı Sakalardan bir set kurmaya büyük önem vermiştir.⁶¹

Sakalar bundan sonra Akamenidlerin yalnız doğu muhafızları olmakla kalmamış, fetihlerini temin eden ordularının da en kudretli ve cesur kitalarını oluşturmuşlardır. Kyros II bundan sonra Kabil- İndus ırmakları arasındaki bölgeleri almıştır. Hamun Gölü çevresine ve Umman Denizi kıyılarına kadar inmiştir.⁶² Kyros II, Yaksart (Sirderya) ötesinde yaşayan Massagetlerin, imparatorluk arazisine

yaptıkları akınları önlemek üzere kraliçeleri Tomris ile evlenmek istemiş, fakat teklifi Tomris tarafından reddedilmiştir.

Tomris'in ret cevabına kızan Kyros II, Seyhun'u geçerek Massagetlerin yurduna girmiş, Tomris'in veliahdı ve büyük oğlu Spargapises idaresindeki öncü kuvveti mağlup ve prensi esir etmiştir. Fakat prens bu olayı hazmedemeyip intihar etmiştir. Tomris, bu olaydan dolayı büyük bir orduyla Kyros II'nin üzerine yürümüştür. Kanlı bir çarpışmanın ardından Massagetler zafer kazanmıştır. Kyros II'ninde ölenler arasında olduğu görülmüştür (M.Ö 530).⁶³

Pers kralı Kyros II öldüğü zaman, doğuda Seyhun boylarından, Batıda Akdeniz'e, kuzeyde Hazar kıyılarından güneyde Basra Körfezine, güney batıda Mısır sınırlarına kadar uzanan büyük bir imparatorluk bırakmıştır. Daha sağlığında Babil'de kendisine ortak kral yaparak büyük oğlu Kambyses'i yerine veliaht göstermiş, küçük oğlu Bardiya'yı da Doğu eyaletlerinin idaresine atamıştır.⁶⁴

Kambyses II, saltanatının ilk yıllarında karşılaştığı isyanları bastırmak için çok uğraşmıştır. Kral iç isyanları bastırdıktan sonra, Mısır üzerine sefer yapmak üzere hazırlıklara başladı. İlk önce donanma kurmak için büyük yatırımlar yaptı. Mürettebatını Perslere bağlı denizci kentlerden seçerken donanmanın başına Pers komutanlar atıyordu. Mısır'ın istilasına yardım edecek donanma M.Ö. 526/5'de hazır hâle gelmişti.⁶⁵

Mısır Firavunu Amasis, ömrü savaş meydanlarında geçmiş tecrübeli biri hükümdardı ve doğu da ve batıda hızlı bir şekilde büyüyen Perslerle bir gün hakimiyet mücadelesine girişeceğini tahmin ediyordu. Muhtemel Pers tehlikesine karşı Fenikelilerle, Yunan Adalarıyla ve Sisam Adası hâkimi Polikrates ile anlaşmıştı.

Her ne kadar Herodotos, Mısır-Pers savaşının sebebini çok güzel süsleyerek hikâyeleştirse de⁶⁶ savaşın gerçek sebebi, kısa zamanda Seyhun ve Sind boylarından Çanakkale'ye, Fenike ve Filistin'e kadar uzayan geniş alana hâkim olan Akamenidlerin karşılarında tek rakip devlet olarak gördükleri Mısır'ı ortadan kaldırmak istemeleridir.

Kambyses II'nin ordusu, Mezopotamya ve Suriye'yi aşarak Filistin'e oradan Bedevi liderlerinin

Pers ordusuna sağladıkları lojistik destekle Sina çölünü geçerek, Mısır ordusunun konuşlandığı Pelusium önlerine geldi. Bu sırada Amasis'in öldüğünü ve yerine oğlu Psammetikos III'ün geçtiğini öğrendi.⁶⁷

Psammetikos III'ün liyakatsizliğinden dolayı Mısır Ordusu bozguna uğradı. Firavun askerlerini toparlamak yerine Menfis Kalesi'ne sığınmışsa da onun arkasından hiçbir direniş görmeden ilerleyen Persler, şehri muhasara ettiler.

Mısır'ın asırlık başkenti Menfis'in düşüşünden sonra Yukarı Mısır, direnmeden teslim olmuştur. Libyalılar, Kyreneliler ve Barkalılar da vergilerini getirerek bağlılıklarını bildirdiler.⁶⁸

Esir düşen firavunun önce hayatı bağışlanmış, daha sonra ihtilal girişiminde bulunduğu gerekçesiyle öldürülmüştür. Ariandes adında bir Persli, Mısır yönetiminde görevlendirilmiştir.⁶⁹

Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra ilk defa olarak eski dünya, tek bir imparator idaresi altına girmiş oluyordu.⁷⁰

Babasının Babil'de uyguladığı siyaseti uygulayan Kambyes II, Mısır'da Firavunların protokolünü ve adetlerini benimsemiştir. Firavunlar gibi giyinmiş, yeni tebaasına kendini sevdirmek için gereken her şeyi yapmıştır. Öyle ki Mısırlılar kendisini Apries'in meşru hâlefi saymışlardır.⁷¹

Neith tapınağına yerleşen Pers askerleri, burada hasara neden olunca Kambyes II askerlerini buradan çıkartmış ve tapınağı tamir ettirmiştir. Mısır dini hakkında bilgiler almış ve ayinlerini öğrenmiştir. Babasının Babil tanrılarına gösterdiği saygıyı kendisinde Mısır tanrılarına göstermiştir.

Her ne kadar Herodotos ve Diodoros gibi Yunan yazarlar Kambyes II'nin Mısır'da tapınaklarına saygısızlık ettiği ve Mısırlıların kutsal geleneklerine karşı delice ve gaddarca davrandığı kaydetse de modern araştırmalar, Kambyes II hakkında bu anlatılanları doğrulamamaktadır.⁷²

Kambyes II, Mısır'ın fethinden sonra takip etmiş olduğu politika ile Mısır halkını kendine bağlamaya çalışmıştır. Böylece Menfis ve Delta'yı hareket üssü yaparak Kuzey Afrika'yı fethetmeyi planlamıştır. Önce Kartaca Devleti üzerine daha sonra Etiyopya üzerine yaptığı seferler başarısız olunca geri dönmek zorunda kalacaktır.

Kambyes II, Mısır Seferi'ne çıktığında kardeşi Bardiya'yı da yanında götürmüştü. Başkentten olumsuz haberler gelince ne olduğuna bakması için kardeşini Persia'ya göndermişti. Ancak yolda Bardiya ortadan kayboldu. Darius ve onu kaynak gösteren diğer yazarlar, Kambyes'in kardeşini kendisine rakip olabileceği düşüncesiyle öldürttüğünü söylerler.

Kambyes, Mısır Seferi'ne giderken ülkenin idaresini kâhin Patizeites'e bırakmıştır. Patizeites, halkın öldürülen Bardiya'nın sağ olduğu yolundaki kanaatinden ve ona olan sevgisinden faydalanarak Bardiya'ya çok benzeyen kendi kardeşi Gaumata'yı tahta geçirmeyi planlamıştır. M.Ö. 522 yılında Gaumata, kardeşinin ısrarı üzerine Pasargad'da Kyros II'nin ikinci oğlu Bardiya adıyla tahta çıkmıştır.

Kambyses II, Mısır Sefer'inden dönerken Kuzey Suriye'ye geldiği zaman, İran tahtına Bardiya'nın geçtiği haberini almıştır. Bunun üzerine Kambyses II, kendisine sadık kalan askerlerle birlikte İran'a yürümeye karar vermiştir. Ancak kral, dönüş yolunda, M.Ö. 522 yılında arkasında bir varis bırakmadan esrarlı bir şekilde ölünce Pers ülkesini deriden sarsan bir taht mücadelesi de başlamış oluyordu.

İlk işi Bardiya'nın öldüğünü bilen adamları bir bir ortadan kaldırmak olan Gaumata, nüfuzunu artırmak, halkın sevgi ve bağlılığını kazanmak için imparatorluğu oluşturan kavimlerden üç yıl süreyle vergiyi ve askerlik hizmetini kaldırmıştır. Bu şekilde imparatorluğu oluşturan halklara kendisini sevdirmiştir. Böylece hiç kimse onun sahte bir saltanat gasıbı olduğunun farkına varmadan altı ay tahta kalabilmiştir.

Kambyses II, ölürken kardeşi Bardiya'yı öldürdüğünü itiraf edince, Bardiya hakkında gaspçı olduğu şayiası dolaşmaya başladı.⁷³ Pers ileri gelenleri sahte hükümdarı devirmek için aralarında anlaştılar ve bunların arasında Darius'da vardı. Bu birlik, Gaumata ve tüm taraftarlarını M.Ö.521'de öldürerek Darius'u kral ilan etti.⁷⁴

4- Yeni Bir Başlangıç ve Darius I

Darius I, tahta çıktığında Ön Asya'nın o güne kadar gördüğü, Seyhun Nehrinden, Nil nehrinin ötelere, Hindukuş'tan, Akdeniz'e kadar uzanan geniş memleketleri içine alan, en büyük imparatorluktu. Araplar dışında bütün Asya Ulusları bu devletin egemenliği altına girmişti.

Afrika Seferleri'nin felaketlerle sonuçlanmasını takip eden Kambyses II'nin ölümü, Gaumata İsyanı ve buna karşı yapılan ihtilâl, devlet otoritesini sarsmıştı. Devletin başına geçen kudretli ve azimli bir hükümdar olan Darius I, dağılmak üzere olan imparatorluğu yeniden toparlayacak ve eski gücüne kavuşturacaktır.

Darius I, birlik fikrini yeniden yerleştirmek için büyük gayretler sarf etmiş ve hatta çok fazla kan akıtmak zorunda kalmıştır. Ülkedeki ilk isyanlar Elam ve Babilonya'da patlak vermiştir.

Elamda baş gösteren ihtilalin başında, Buda'nın son milli kralları soyundan Umbadaranma'nın oğlu Atrina bulunuyordu. Atrina, Akamenidler tarafından, Anşan tahtından uzaklaştırılmış hanedandan gelmektedir. Darius I'in isyanı bastırmak üzere görevlendirdiği komutanlar, Susa şehrinde Atrina'yı esir aldılar. Darius I, kendisine teslim edilen Atrina'yı öldürttü.⁷⁵

Komutanları Elam isyanıyla ilgilenirken Darius I, Babil'de Nabonidus'un oğlu olduğu iddiasıyla çıkan ve kendisini Nabukadnezar III ünvanıyla kral ilan edip büyük kuvvetler toplayan Nidintu-Bel'in üzerine yürüyordu. Kuvvetli bir ordu ile

takviye edilen donanmanın tuttuğu Dicle Irmağı'nı geçmekte zorlansa da Babil'i muhasara altına almayı başarmıştır.⁷⁶

Darius Babil ile uğraşırken imparatorluğun diğer bölgelerinde de isyanlar patlak veriyordu Martiya, Susa'da⁷⁷, Kyaksares'in torunu olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Fravartish, Kşatria adıyla Medya'da⁷⁸, Lidya Satrapı Oroites Batı Anadolu'da⁷⁹, Çintranrakhma Erbil bölgesinde⁸⁰, Frada Marjiyana'da⁸¹ isyan ediyordu. Doğuda Partia ile Hirkanya'da bu isyanlara katılıyordu.⁸²

Darius, bir yandan imparatorluğun diğer bölgelerinde baş gösteren ayaklanmalarla ilgileniyor⁸³, bir yandan da Babil'in muhasarasına devam ediyordu. Çünkü Babil'in muhasarasını kaldırırsa, Nabukadnezar III, Eski Asur ve Elam memleketlerini yeniden istila edebilirdi. Uzun süreden beri muhasara edilen Babil, çetin direnişine rağmen Perslerin eline geçmiştir.⁸⁴

Darius I, kente hâkim olunca kentin tüm duvarlarını yıktırdı, bütün kapılarını kaldırttı. Kendisinden önce Babil'i almış olan Kyros II, bunların hiçbirini yapmamıştı. Ayrıca Darius I, Babillilerin ileri gelenlerinden üç bin kadarını kazığa vurdurarak öldürttü. Geri kalan Babillilerin kentte kalmalarına izin verdi. Kendilerine kadın bulmaları için ileri görüşlü tedbirler aldı, çünkü soylarının tükenmesini istemiyordu. Darius I, buyruklar saldı, çevredeki uluslardan Babil'e kadın göndermelerini istedi; her birinin kaç kadın göndereceğini belirtti, böylece elli bin kadın toplandı ve Babil'e gönderildi.⁸⁵

Darius I, bundan sonra Medya'daki Kşatriya üzerine gitmiştir. Kerend Geçit'inden Medya'ya girdi. Kaçmakta olan Kşatria yakalandı ve Ekbatana'ya götürüldü. İşkenceye maruz bırakıldıktan sonra kazığa oturtuldu. Taraftarlarının bir kısmı da vahşice öldürülüp, diğer kısmı ise esir alınmıştır.⁸⁶

İmparatorluk içindeki kavimlerin, Darius I'e karşı isyan ettikleri bu zamanda İran halkı, Kambyses II'nin ölümüyle Kyros II'nin neslinin söndüğüne inanmıyorlardı. İkinci sahte Bardiya'nın, ortaya çıkması Persler tarafından kabul görmüş onu kral tanınmışlardır. Ancak Bardiya olarak ortaya çıkan Vahyaşdata, Darius I'in Artavardiya komutasındaki ordusunun karşında Raşa'da sonra da Paraga'da iki büyük hezimete uğramıştır (M.Ö.519-518). Savaş alanından kaçan Vahyaşdata sığındığı kalede yakalanarak esir edilmiştir. Vahyaşdata ve taraftarları astrılmışlardır.⁸⁷

İmparatorluk yoğun bir şekilde isyan hareketleri ile uğraşırken, Mısır'da vali bulunan Argandes, bağımsızlığını ilan etmek için bu fırsattan faydalandı. Kralın ünvanlarından daha üstün ünvanlar kullanarak adına gümüş para bastırmıştır. Darius I, belli başlı ayaklanmaları bastırdıktan sonra Mısır'a gitti. İsyana hazırlanan vali Argandes'i öldürttü. Mısırlıların sevgisini kazanmak üzere halk üzerindeki

nüfuzları devam etmekte olan kâhin ve rahiplere iltifat ve ihsanlarda bulundu. Bunları teşkilatlandırdı ve kendisine bağladı (M.Ö. 517).⁸⁸

Darius I, iç savaşlar esnasında ya ordunun başında bulunmak veya güvendiği komutanlar idaresinde kuvvetler göndermek suretiyle 17 savaş kazanarak imparatorluk sınırları içerisinde barış ve huzuru sağlamıştır. Kendilerini kral ilan etmiş olan dokuz kralı mağlup ederek, Kyros II'nin kurduğu ve Kambyzes II'nin büyüttüğü imparatorluğu yeniden tesis etmiştir.

Ülke içindeki kargaşayı ve isyanları bastırıp düzeni sağlayan Darius I, M.Ö. 512 tarihinde Hindistan seferine başlayacaktır. Büyük bir ordu ile Pencap'a inip burayı istila ettikten sonra Ganj boylarına kadar ilerledi. İndus Havzasının, Pers İmparatorluğu'na eklenmesi, politik açıdan son derece önemli bir durum ortaya çıkarmıştır. Böylelikle Darius I, Orta Asya ve Uzak Doğu ile Akdeniz ekonomisi arasında bir bağıklık oluşturuyordu.⁸⁹ Kyros II'nin Seyhun ırmağı üzerinde kurduğu Cyropolis şehri zaten Orta Asya üzerinden Çin'e giden kervan yoluna hâkimdi. Darius I, İndus boylarına inmekle Hindistan'ı da imparatorluk ekonomisi içine almış oluyordu. İndus nehrinin döküldüğü denizin belirlenmesi için oluşturulan filoya Yunanlı amirallerden Scyllax'ı komutan atadı. Filo nehir boyunca ilerleyerek Umman denizine indi. Geçtiği yerlerde bulunan hakları krala bağlayan Scyllax, nehrin denize döküldüğü yerde bir liman kurdu. Buradan Basra körfezine birkaç gemi gönderdi. Kendisi de Arabistan'ın güney kıyısı boyunca ilerleyerek Kızıldeniz'i buldu. Bu deniz boyunca seyahatine devam ederek Mısır'a çıktı. Bu suretle Yunanlı amiral otuz ay yolculuktan sonra amacına ulaştı.

İranlılar, Hindistan'a girdikleri zaman önlerinde zengin bir ülke bulmuşlardı. Darius I'in ilk başarısını ilerleterek Hindistan'ın fethine neden devam etmediği ve ne sebeple buradan yönünü Ege denizine çevirdiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak Küçük Asya'nın Ege Denizi kıyısındaki Grek sitelerinde ki ayaklanmadan dolayı yarım bırakmış olabileceği düşünülmektedir.

Med Kralı Kyaksares tahta geçtiği sırada İskit baskıları çok yoğundu. Medler uzun uğraşlar ve kayıplar sonunda İskitleri tehlike olmaktan çıkarmıştı. Pers Kralı Kyros pek çok milletin topraklarını fethederek büyük bir imparatorluğun temellerini attığı zamanlarda İskitleri'de (Sakalar) hâkimiyetine almak için büyük çaba göstermiştir. Kyros'tan sonra Darius I'de İskitler üzerine seferler düzenlemiştir. M.Ö. 519 yılında Orta Asya İskitlerine karşı başarılı bir sefer düzenlemiştir. Bu zafer sonucunda İskit Kralı Sakunka'yı esir almıştır. Bu zafer Darius I'e ait olan Behistun Kitabesinde anlatılmıştır. Bu kitabede zorla itaat altına aldığı kavimlerin, bağımsızlık fikriyle isyan ettikleri ve buna son vermek üzere sefere çıktığından bahsetmiştir.⁹⁰

Darius I, Yunanistan Greklerinin ırkdaşlık vesilesiyle her an Asya'daki tebaasının işlerine karışmalarına son vermek ve Yunanistan'daki Greklere kesin bir darbe indirerek onları da egemenliği altına almak istiyordu.⁹¹

Grek Dünyasının hemen hemen üçte birine hâkim olan Darius I, Yunanistan'ı zapt ederek, Ege'nin Asya kıyılarında olduğu gibi Avrupa kıyılarında ve Yunanistan'da satraplar hâkimiyetini kurduktan sonra bu kavimlerin isyan etme girişimlerine son vereceğini düşünüyordu.

Susa'dan Sardes'e kadar kolayca ulaşabilmek için, bir postacının kolayca gidip gelebilmesi için posta istasyonlarıyla donanmış, daha sonraları Kral Yolu diye anılacak, bir yol inşa etti.⁹² Sardes'e vardktan sonra denizden yapılacak saldırıların zorluğu nedeniyle Darius I, karadan Yunanistan üzerine yürümeye karar verdi. Ancak Trakya ve Makedonya sahillerinden giden bu uzun yolda da pek çok zorluk vardı. Bu yoldan Yunanistan'a gidebilmek için Traklarla ve İskitlerle çarpışmak lazımdı.⁹³

Asıl amacı İskitya'yı değil, Yunanistan'ı fethetmek olan Darius I, bu seferle Yunanistan'ın hayati ihtiyaçlarını karşılayan ülke ile Yunanistan arasındaki bağlantıyı kesecekti. Çünkü Yunanistan'ın kereste ve buğday gibi önemli ihtiyaçlarını karşılayan ülke İskitya idi. Darius I, bu seferle birlikte İskitlerin sahip oldukları altın stoklarını da ele geçirmiş olacaktı.⁹⁴

Herodotos'un naklettiklerinden de anlaşıldığı üzere ciddi bir sefer hazırlığından sonra Darius I, ordusunun başına geçip Susa'dan yola çıkmıştır. İstanbul Boğazı'na (Bosphoros) gelen Darius I denizi seyrettikten sonra Samos'lu Mandrokles'in gemilerden yapmış olduğu köprüyü geçmiştir.⁹⁵

İstanbul Boğazını geçen Darius I, Trakya içlerine yönelmiştir. Donanmasını ise karadan giden ordusunu Tuna Nehri'nin ağzında karşılaması için Karadeniz'e göndermiştir. Pers ordusu, Tuna'ya doğru ilerlerken Trakyalı bir kabile olan Getaelerin arazisini zapt etmiş ve onları köleleştirmiştir. Ordusu Tuna Nehrine ulaştığı zaman Darius I, sallardan kurulu bir köprü vasıtasıyla nehrin karşısına geçmiştir.⁹⁶

Herodotos'un anlattığına göre Darius I, köprüyü geçtikten sonra İonyalılara köprüyü yıkmalarını ve gemilerin mürettebatıyla beraber orduyu karada takip etmesini emretmiştir. Ancak, Mytilenelilerin başında bulunan Erxandros oğlu Koes'in uyarısı bu karardan vazgeçmiştir.

Darius I'e karşı ittifak arayışında bulunan İskitler, bunda başarılı olamayınca⁹⁷, yavaş yavaş toprak bırakarak geri çekilmek stratejisini uygulamaya karar verdiler. Ordularını her bir grubu kraliyet ailesine mensup İdanthyrsos, Skopasis ve Taxakis adlı komutanların idare edeceği üç gruba ayırdılar. Strateji, Darius I'in takip ettiği grup o kuyuları ve çeşmeleri kapatarak ekili araziye ve otlak yerlerini yakarak içerilere doğru geri çekilme üzerine kuruluydu. İskitlerin uygulamış olduğu bu savaş taktiği Ruslar tarafından 1812 yılında Napolyon'a ve 1941'de Hitler'e karşı kullanılan "Yakılan Toprak" stratejisinin de örneği olmuştur.⁹⁸

Uzun süren kovalamaca Pers askerlerini oldukça yıpratmış gibi Perslere ait hayvanlar da yem sıkıntısı çekiyorlardı.⁹⁹

Bu arada İskitler boş durmuyor, Pers ordusunu yıpratma taktikleri uyguluyorlardı. Pers ordusunun dinlenme ve yemek zamanlarında, saldırıp geri çekiliyorlardı. Geceleri de vur kaç taktiğini uygulayan İskitler, Pers ordusunun daha fazla İskitya topraklarında tutmak için zaman zaman kendi sürülerinden birkaçını Perslere bırakıyorlardı. Darius I birkaç kez bu tuzağa düştükten sonra geri çekilmeye karar vermiştir.

Darius I, geri çekilirken Tuna Nehri üzerine yaptırdığı ve yıkmaktan sonradan vazgeçtiği köprüden geçmiş ve büyük bir felaketten kurtulmuştur. Bir daha da Kuzey Avrupa içlerine girmeye cesaret edememiştir.

Bu seferin sonucunda, İskit ülkesinden istenilenler elde edilmemişse de Karadeniz kıyılarından Makedonya sınırlarına kadar uzanan topraklar Pers egemenliğine girmiştir. Ele geçirilen toprakların yönetimi için Skudra Trakya Satraplığı kurulmuştur. Bu satraplıkla Perslerin bölgedeki hâkimiyeti artmış, stratejik önemi büyük olan boğazların kontrolü de Perslerin eline geçmiştir. Böylece Karadeniz kıyılarında ticareti elinde tutan kolonilerin Yunanistan ve Batı Anadolu'daki kentlerle bağlantısı zayıflamıştır. Özellikle ticarete önemli rolü olan Miletos'un ekonomisi sekteye uğramıştır. Zira Karadeniz'den Ege'ye gelen mallar özellikle de buğday akışı yavaşlamıştır.

Darius I, M.Ö. M.Ö. 513'deki başarısız İskit seferine çıkarken Megabazos'u geride bırakarak Trakya'yı işgal için görevlendirmişti. Sefer sonunda, o kışı geçirmek üzere Sardes'e gittiğinde, Megabazos, Makedonya'ya kadar Trakya'yı işgal etmişti. Üvey kardeşi Artaphernes'i Sardes satrapı olarak, Otanes'i de kıyı kuvvetleri komutanı olarak atadı. Darius, daha sonra Megabazos ve Histiaios'u da yanına alarak Susa'ya gitti. O dönemde Daskyleion'da Oibares satraptı; daha sonra M.Ö. 479 yılında Pers Kralı Kserkses, Daskyleion satraplığına Artabazos'u atayacaktır.

İonya Satraplığı'nın içine giren Yunan kentleri bağımsızlığın elden gitmesinden ziyade ekonomilerinin bozulması nedeniyle bir krizin içine düştüler. Boğazların, Thrakia'nın, Kuzey Marmara'nın, Karadeniz'in batı kıyılarının Pers Devleti'nin denetimine girmesi, Atina'nın Aiol ve İon koloni kentlerinin yoğun bulunduğu Çanakkale Boğazı'na doğru genişlemesi, İon ekonomisinin kötüleşmesine sebep oluyordu. İon kent devletleri, genişlemek, denizaşırı ülkelerde yeni koloniler kurmak olanağından da yoksun kalmışlardır. Bütün bu siyasal, ulusal ve ekonomik nedenlerden ötürü M.Ö. 6. yy'ın sonlarında Batı Anadolu ve kıyı bölgesinde bir kıpırdanma zaten başlamıştı.

Darius I, Miletos tiranı Histiaios'u Susa'ya götürdüğünden, Miletos'un başında Aristagoras bulunuyordu. Atina ve Samos'un, M.Ö. 510-500 yılları arasında İtalya kıyılarına seferler düzenlemesi Miletos'un batıdaki pazarlarının kapanması anlamına geliyordu.¹⁰⁰ Ekonomisi gittikçe bozulan Aristagoras, Naksos'a yapacağı bir seferle hem kentin ekonomisini düzeltereği hem Kyklad adalarını Perslere bağlayarak Darius'un gözüne gireceği düşüncesiyle Sardes satrabı Artaphernes'ten yardım istedi. Artaphernes, Darius I'in de iznini alarak iki yüz gemi donatarak, Megabates'in komutasında Aristagoras'a gönderdi. Fakat Aristagoras ile anlaşmazlığa düşen Megabates'ten sefer yapılacağıının haberini alan Naksoslular, kuşatmaya karşı çok iyi hazırlandığından hareket başarısız oldu.¹⁰¹ Bu başarısızlığın başını derde sokacağıını düşünen Aristagoras, Susa'da bulunan Histiaios'un da kışkırtmasıyla Perslere karşı ayaklandı.¹⁰² M.Ö. 499'da aramaya başladığı desteği Atina'dan buldu.¹⁰³ Ancak ünlü tarihçi Hekataios, bu isyanın başarıya ulaşması için para gerektiğini bununda Lidya Kralı Kroisos'un Didyma Apollan Tapınağına¹⁰⁴ sunduğu hazinayı ele geçirmekle gerçekleşebileceğini söyledi. Ancak sözünü dinlemedi. Öncelikle İonya, Karia ve Ailos bölgeleri boyunca yayılan bu isyan hareketi daha sonra Hellespontos kıyılarına kadar genişlemiş ve Megabazos'un bölgedeki hâkimiyetine de ara vermiştir.¹⁰⁵

Aristagoras'ın tiranlıktan vazgeçerek başlattığı sözde demokrasi süreci İonya'nın her yerine yayılmış ve Aristagoras, tiranları devirdikten sonra her kentin halkına komutan seçmelerini emretmiş ve İonya elçisi olarak Lakedaimonia'ya (Sparta) doğru yola çıktı. Burayı da halkaya katmaya çalıştı ama başaramadı.¹⁰⁶

Kış boyunca savaş planını ve hazırlıklarını tamamlayan beraberindeki Atina ve Eretria gemileriyle Batı Anadolu'ya ulaşan Aristagoras, Sardes'e savaş açtı ve donanmanın başına kardeşi Kharopinos ile Miletos vatandaşı Hermophantos'u geçirerek kendisi Miletos'ta kaldı.¹⁰⁷

Donanma ile Ephesos'a gelen isyancılar gemileri Koressos/Bülbül Dağı/Selçuk'a demirleyerek Kaikos/Bakırçay nehri'ni takip ederek Sardes'e ulaştılar. Kent direniş göstermeden teslim olmasına rağmen bir askerin evlerden birini ateşe vermesi sonucu başlayan yangın bütün kentin yanı sıra Kybele tapınağının da yıkılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁸ İsyanın başlamasıyla yakın satraplıklardan bölgeye ulaşan Persler, kente varmış ve Sardes'i harabeye çeviren İonyalıların peşine düşmüşlerdir. Ephesos'ta meydana gelen sonunda İonyalılar yenilgiye uğramıştır. Pek çoğu ölmüş, sağ kalanlarda kendi kentlerine dönmüşlerdir. Atinalılardan arta kalanlar bundan böyle Perslere karşı savaşmaktan çekinmişler ve Atina'ya geri dönmüşlerdir.¹⁰⁹

Bütün bu olanlara rağmen İonyalılar başladıkları işten, yani Pers hâkimiyetine son verme isteğinden asla vazgeçmemişlerdir. Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi kıyılarına donanma göndererek, İstanbul dâhil olmak üzere bölge kentlerini kendi saflarında yer almaları için ikna etmişlerdir. Daha sonra da güneyde ki Karia bölgesi kentleri de İonyalılar yanında yer almak zorunda bırakılmıştır.¹¹⁰

Kıbrıs da bu isyan hareketinden etkilenmiş ve Onesilos komutasında, Perslere karşı isyan etmiştir. Ancak İonyalılar da yardım etmesine rağmen Kıbrıslılar, Pers komutanı Artybios komutasındaki Perslere yenilmişler, liderleri Onesilos öldürülmüştür. Bu savaş sonunda bir yıl için özgür kalmış olan Kıbrıslılar yeniden Pers hâkimiyetine girmiş oluyordu.

Olayların büyümesi, Darius I'i yanında götürdüğü eski Miletos tiranı Histiaios'u ayaklanmayı bastırması için Miletos'a göndermeye yöneltmiştir. Zaten Histiaios da bunu istiyordu. Bir süre sonra Pers komutanlarından Daurises, Hellespontos'taki kentler üzerine yürüyerek Dardanos/Çanakkale, Abydos/Nara Burnu, Lampsakos/Lâpseki, ve Paisos'u almıştır. Ancak tam Parion/Kemer üzerine yürürken Karialıların da, İonyalılara uyararak Perslere karşı ayaklanmış oldukları haberini alması üzerine, Hellespontos'a geri dönerek Karia Bölgesine yönelmiştir. Onun gelmekte olduğunu duyan Karialılar, Marsyas/Çine Çayı'nın Maiandros'a katıldığı Beyaz Direkler adı verilen mevkiye toplanarak, düşmanı orada bekleme kararı almışlardır. Persler gelip de bu ırmağı geçer geçmez büyük bir savaş olmuştur. Karialılar bozguna uğramıştır.¹¹¹ Karialılar'dan kaçanlar ise Mylasa yakınında Zeus Tapınağı'nın yer aldığı kutsal bir alanda toplanarak ne yapacaklarına karar vermeye çalışmışlardır. Bu arada Miletoslular ile müttefikleri yardıma gelmiştir. Hep birlikte Persler'e saldırmışlardır. Birlik olmalarına rağmen yenilmekten kurtulamamışlardır. Bu felaket Karialıları daha da kamçulamıştır. Perslerin, Pedesa üzerine yürüdüklerini öğrenince, bu yol üzerinde pusu kurup Persleri bozguna uğratmışlardır. Tüm Persleri kılıçtan geçirmiş ve Daurises'i de öldürmüşlerdir. Zaferin mimarı Mylasalı Herakleides idi.¹¹² Bu çarpışmalar sürerken bir başka Pers komutanı Hymaias, Propontis bölgesi kentleri üzerine yürüyerek Kios'u (Gemlik) ele geçirmiş ve oradan Hellespontos'a yönelmiştir. Ancak Troia'da hastalanıp ölmüştür. Sardes Satrapı Artaphernes ile komutanlarından Otanes, İonyalılardan Klazomenai'yi (Urla) ve Aiollerden de Kyme'yi (Aliğa) almışlardır.¹¹³

Bu arada Pers kralı Darius I ile baş etmenin imkânsız olduğunu anlayan Miletoslu Aristagoras, kurtuluşu Miletos'un yönetimini Pythagoras'a bırakarak Myrkinos'a gitmekte bulmuştur. Ancak buradayken katıldığı bir seferde Thrakialılar tarafından yenilgiye uğratılmış ve öldürülmüştür.¹¹⁴

İon isyanını açık bir şekilde destekleyen Histaios, Sardes'e gitmiştir. Ancak Sardes satrapının kendisinden şüphelendiğini anlayınca da Khios'a kaçmıştır. Burada sorguya çekilen Histaios, Aristagoras'ı isyana niçin kıskırttığını soran İonyalılara, gerekçe olarak Darius I'in Fenikelileri İonya'ya, İonyalıları da Fenike'ye yerleştirmek istemesini göstermiştir.¹¹⁵

Eskiden tiranı olduğu Miletos'a gitmeye çalışan ancak kabul edilmeyen ve zorla girmek isteyince de bacağından yaralanan Histaios, Mytilenelilerden aldığı gemilerle bölgede korsanlığa başlamıştır. Fakat daha sonraları yakalanacak ve Sardes'e götürülecek orada Artaphernes tarafından öldürülecektir.

Persler, Knidos (Burgaz/Datça), Kos (İstanköy adası), ve Halikarnassos (Bodrum) kentlerinden aldıkları yardımlarla güçlü bir ordu kurarak, içlerinde Fenike, Kıbrıs, Kilikia ve Mısır donanmalarının da bulunduğu büyük bir kuvvetle isyanın merkezi Miletos üzerine ilerliyordu.

Persler, M.Ö. 494'te Lade Adası açıklarında meydana gelen deniz savaşında İonya donanmasını bozguna uğrattılar. Böylece M.Ö. 500 yılında başlayan İonya İhtilali, Lade adası yöresinde yapılan deniz muharebesinden sonra, ihtilalin altıncı yılında, İonya şehirlerinin bir bir teslim olmasıyla sona ermiştir. Savaş sonunda Miletos Perslerin eline geçmiştir. Miletos halkının bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da Tigris (Dicle) boylarına sürgüne gönderilmiştir. Didyma'daki kutsal yapıları ve Apollo tapınağını da yıktılar.¹¹⁶ Miletos toprakları da Persler ve Kariyalılar arasında bölünmüş: Persler, Miletos ve çevresini, Kariyalılar ise dağların eteklerindeki yerleri almışlardır.

Lade Savaşı esnasında kendi denizcilerinin savaştan kaçmış olmalarından hoşnut olmayan Samoslular, Perslerin kölesi olmaktansa Zankle kentinin de önerisiyle Sicilya'da bir koloni kurup burada yaşamaya karar vermişlerdir.¹¹⁷ Persler, Lade savaşı sırasında Samoslular'ı geri dönmeye ikna eden eski Samos tiranı Aiakes'i kentte kalanların üzerine yollamışlardı. Böylece Darius I'e karşı başkaldıran kentler arasında bir tek Samos kenti yakılıp yıkılmaktan kurtulmuş oluyordu. Kısa bir süre sonra Persler, Karia'yı da tekrara ele geçirmişlerdir.¹¹⁸

İsyanın bastırılmasından sonra Pers donanması kıyı Miletos yakınlarında geçirip denize açılmış ve Khios (Sakız Adası), Lesbos (Limni Adası) ve Tenedos'u (Bozcaada) da teslim almıştır. Persler kara da aynı başarıyı göstermişler ve İon kentlerini yeniden ele geçirmişler ele geçirdikleri kentleri ve tapınakları yakıp yıkmışlardır. Oysa Persler, Batı Anadolu'yu ilk ele geçirdiklerinde ve egemenlikleri süresince bölgedeki halkların dinlerine ve kutsal alanlarına son derece saygılı bir tavır takınmışlardı. Ancak isyanlar nedeniyle bu hoşgörüyü kayb ettikleri görülmektedir.¹¹⁹

Hellespontos'un batı kıyılarını ele geçiren Pers donanması Khersonesos, Perinthos (Marmara Ereğlisi), Selymbria (Silivri) ve Byzantion (İstanbul) kentlerini de teslim almıştı. Byzantion'un karşısında yer alan Kalkhedon (Kadıköy) halkı, Pers yönetimindeki Fenike donanmasının gelmesinden önce topraklarını terkederek Karadeniz'deki Mesembria (Nesembar/Bulgaristan) kentini kurmuşlardır. Persler bölgede, Daskyleion satrapı Oibares¹²⁰ ile anlaşıp teslim olan Kyzikos (Erdek/Balıkesir) kentine dokunmamışlardır.¹²¹

İsyanın bastırılmasından sonra Sardes satrapı Artaphernes tüm İonia kentlerinin delegelerini getirterek bir anlaşma yapmaya zorlamıştır. Bu anlaşmaya göre:

1. Bundan sonra kentler kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları hakem yardımıyla çözecekler ve savaşmayacaklardı.

2. İonya kentleri toprakları oranında vergi verecekti.¹²²

3. İonya İsyanının genel olarak sonucuna bakılacak olursa Anadolu'daki Yunanlıların birleşerek tam anlamıyla bir ittifak oluşturamadıklarından bu noktaya geldikleri söylenebilir.

İonya isyanının bastırılmasından sonra Darius I, isyancılara yardım eden Atina ve Eretria kentlerini cezalandırmak amacıyla Yunanistan seferinin emrini vermişti.¹²³ Her ne kadar savaş sebebi olarak isyana yardımları gösterilse de Darius aslında Yunan kentlerinin devamlı suretle çıkaracağı karışıklıkların ancak Yunanistan'ın tamamen işgal edilmesiyle sona erdirileceği kanaatindeydi. Bu maksatla Pers egemenliğini kabul etmeleri için, M.Ö. 491 yılında, Yunanistan'a gönderilen elçiler, Atinalılardan ret cevabı alınca Yunanistan seferi de başlamış oluyordu. Atina'nın içinde bulunduğu iç karışıklıklardan ve donanmasının da zayıflamasından yararlanmak isteyen Persler için Atina alındıktan sonra orta Yunanistan'ı hatta tüm Yunanistan'ı ele geçirmek daha kolay olacaktı.¹²⁴

M.Ö. 490 yılında Datis ile Artafernes komutasındaki 15.000 kişilik Pers Ordusu, Güney Anadolu'da bulunan Kilikya'dan gemilere bindirilerek, Rodos üzerinden Naksos'a geçirilmiştir. Pers Ordusu, Euboia'da karaya çıkarak, Eretria kentini ele geçirmiştir. Şehir tahrip edildikten sonra halkı da Susa'ya sürülmüştür.

Sıradaki hedef Atina'dır. Eski Tiran Hippias'ın, Perslere yardım etmesiyle, Pers ordusu Maraton koyuna çıkartma yapmıştır. Halk meclisi tarafından başkomutan seçilen Miltiades de yaklaşık olarak 10.000 kişilik ordusu ile Maraton Ovası'na doğru ilerlemiştir. Pers ordusunun sayıca üstün olmasına rağmen Yunanlılar ilk önce kanatlardan, daha sonra merkezden saldırarak, Pers ordusunu bozguna uğratmışlardır.¹²⁵ Bu yenilgiye rağmen Persler, düzenli bir şekilde kıyıya doğru geri

çekilerek, gemilere binmeyi başarmışlardı. Bunun üzerine Pers komutanı Datis, Sunion burnundan dolaşarak, Atina yakınlarındaki Faleron Koyuna bir çıkartmada teşebbüsünde bulunmuştur. Atina ordusunun zamanında buraya nakliyle bu çıkartma engellenmiştir. Bunun üzerine Persler Anadolu'ya dönmüşlerdir. Yenilmez sanılan bir ordunun yenilmesi ile bu bölgedeki Pers hâkimiyeti geçici olarak son bulmuştur.

Darius I, başarısızlığa rağmen ikinci Yunanistan seferi için 10 yıllık bir hazırlık süresince hazırlanmaya çalışmış, bu sürede ülke içerisinde zaman zaman ortaya çıkan ayaklanmaları da bastırmakla uğraşmıştır. Mısır isyanı bile Yunanistan'a yapmayı düşündüğü seferden vazgeçirmemiş, bunun için ikinci bir ordu hazırlamıştır. Ancak bu hazırlıklar sırasında dönemde, saltanatının 36. yılında ölmüştür.¹²⁶

5- Zaafiyete Rağmen Güç: Kserkses I, Artakserkses I

Dareios'un ölümünün ardından yerine tahta çıkan Kserkses I, Mısır isyanına öncelik verdiği için Atina seferi için hiç de acele etmemiştir. Yunanistan'ın alınmasından sonra buraya satrap olmak isteyen eniştesi ve ordu komutanı olan Mardonios, Kserkses'i ikna etmek için çok uğraşmak zorunda kaldı.

Kserkses, ilk olarak Mısır'da devam eden isyanı ve M.Ö. 484 yılında Babil'de çıkan bir ayaklanmayı da bastırdıktan¹²⁷ sonra Yunanistan'a karşı yapacağı seferin hazırlıklarına başladı. Ancak bu sürede başta Atina olmak üzere bütün Yunan şehir devletleri, kendilerini toparlayarak güçlenmişlerdir.¹²⁸

Pers komutanlarından, Mardonias'ın hazırladığı savaş planı, bu ihtimalleri düşünerek hazırlandı. Mardonias'ın planına göre, Persler hem karadan hem de denizden saldıracaklardı. Deniz kuvvetleriyle kara kuvvetleri ortak hareket edeceklerdi. Bu plan doğrultusunda Kserkses, Çanakkale Boğazı'na iki köprü kurulmasını emretti. Köprü bitmek üzere iken büyük bir fırtına çıkarak köprünün hâlâtlarını kopartmış, işçilerin verdiği emek boşa çıkmıştır.

Kserkses'in bu köprüleri yaptırmasındaki amaç, köprüler sayesinde Perslerin Yunanistan'a hem karadan hem de denizden taarruz etmesi, kara kuvvetleriyle deniz kuvvetlerinin işbirliği içinde olmasını sağlamaktır. Yarım kalan köprü yapımından sonra Harpolos isimli bir Hellen mimarın planlarına göre önden ve arkadan demirlenmiş ve birbirine eklenmiş gemilerden oluşan iki köprü kurulmuştur. Boğazı yedi günde geçen Pers ordusu, Avrupa topraklarına girdi.¹²⁹

Pers kralının Sparta ve Atina birlikteliğini ayırma teşebbüsü başarılı olmamıştır. Zira Persler teslim olma anlamına gelen "toprak ve su istemiş" fakat birçok Yunan kentinden ret cevabı almıştır. Hatta Pers saldırılarına karşı alınacak

önlemleri görüşmek üzere İstmos'ta toplanan Yunanlı delegeler Hellen Birliği'ni kurmuşlardı. Pers kralının artık tek çıkar yolu savaş olarak görünmekteydi.

M.Ö. 480 İlkbaharında Sardes'ten hareket eden Pers kralı Kserkses, Çanakkale boğazını sorunsuz geçmiştir.¹³⁰ Trakya ve Makedonya üzerinden devam eden ordu, Teselya'ya dayandılar. Bunun üzerine Atinalılar Termopilai ve Artemision'a çekildiler.¹³¹

Termopilai geçidi, Teselya ile Orta Yunanistan arasındaki tek askeri yoldu. Bu geçidi, Sparta kralı Leonidas'ın komutasında aralarında 300 Spartalı bulunan 4.000 kadar Peloponnesli ve 3.000 kadar da çeşitli Yunan askerlerinden oluşan zayıf bir ordu tutuyordu.¹³²

Denizde ise Persler, Atinalıları şehirlerine kadar kovaladılar. Hemen hemen bütün Atinalılar şehri terk etmişlerdir. Donanma da Atina ile Salamis arasında demir almıştır. İlk Yunan-Pers karşılaşması denizde olmuştur. Herodot'a göre üç gün süren Artemision deniz savaşında, Yunanlılar kendilerinden kat kat üstün olan düşman donanmasına başarıyla karşı koymuşlardır. Her iki tarafta büyük kayıplar vermekle birlikte tam bir sonuca varılamamıştır.¹³³

Euripos koyuna sahip olamayan Persler, Termopilai geçidi gerilerine çıkarma yapamayınca Kserkses geçidi karadan zorlamaya karar verdi. Leonidas ise komutasındaki az sayıdaki askerle geçidi Perslere karşı savunuyordu. Bu çarpışmada büyük kayıplar veren Persler galip gelmiş, Leonidas ise savaş meydanında ölmüştür.¹³⁴

Bu suretle Termopilai'den geçen Persler, Boiotya'yı işgal etmişler, Thebai kenti teslim olmuştur. Orta Yunanistan'ı ele geçiren Persler Atina'ya girmiş, İyonya ihtilalında yıkılmış olan Sardes'in intikamını almak için Atina'yı tamamen yakıp yıkmışlardır.

Termopolia kara savaşlarının ardından, Yunan donanması Euboia'dan geri çekilerek Pire'nin ilerisinde, Attika ile Salamis adası arasında bulunan Ambelaki Koyu'na demir atmışlardı. Gelen gemilerle birlikte müttefik Yunan donanmasının sayısı yaklaşık olarak 300 gemiye ulaşmıştır. Sol kanata Atinalılar, sağ kanata Aiginalılar geçerek savaş pozisyonu almışlardır. Faleron önlerine demirlemiş olan Pers donanması ise savaş ve fırtına yüzünden ancak 600 gemiyle savaşa katılmak zorunda kalmıştır.

Maraton'un muktedir komutanı Miltiades yerine getirilen Temistokles, Salamis Koyu gibi stratejik olarak çok önemli bir yerin terk edilmesinin, Yunan donanması için iyi olmayacağını söyleyerek müttefikleri ikna etmeyi başarmıştır.

Pers Kralı Kserkses, İsmos'a yapacağı saldırı öncesi Yunan donanmasını devre dışı bırakmak ve kış gelmeden önce kesin bir sonuca ulaşmak istediğinden, donanmasını Salamis Koyu'na geçirmiştir.

M.Ö.480 yılında yapılan Salamis deniz savaşında Pers donanması ağır kayıplar verdi. Persler, boğazı boşaltarak daha fazla kayıp vermektan kurtuldular. Pers Kralı Kserkses, bu hezimet sonrası Yunanistan'ı terk ederek, önce Sardes'e oradan da Babil'de başlayan ayaklanmaya müdahâle etmek üzere ülkesine gidecektir. Mardonios komutasındaki Pers ordusu Teselya'ya çekilerek kışı orada geçirdi.

Yunanlılar, Salamis Zaferi'nden sonra Persleri tamamen Yunanistan'dan çıkarmak için yeni bir taarruz yapmayı düşünmüşlerdir. Temistokles, Çanakkale Boğazı'ndaki köprüleri yıkılması suretiyle Avrupa'da bulunan Pers ordularını çevirme planı, İonya şehirlerinin ayaklandırılması teklifi kabul edilmemiştir. Bu şekilde ki fikir ayrılıklarından dolayı güçlerini birleştiremeyen Yunanistan'ın büyük bir kısmı yeniden Pers istilasına uğrayacaktır.¹³⁵

M.Ö. 479 kışını Teselya'da geçiren Mardonios, ilkbaharda ordusuyla Atina'ya geldi. Atina'yı tekrar yaktıktan surları ve tapınakları yıktıktan sonra Boiotia ovasının Plate mevkiine çekildi. İki ordu ovada savaşa tutuştular. Savaş önce Perslerin lehinde gelişmesine rağmen oldukça iyi eğitilmiş askerlerden oluşan Spartalıların karşı hücumu Persleri zor durumda bırakmıştır. Spartalıları, merkeze doğru hücum ederek Mardonios'u öldürdüler. Mardonios'un ölümüyle karışıklık çıkan Pers ordusu savaşı kaybetti. Savaşın sonunda Pers ordusu geri çekilerek Yunanistan'ı boşalttı.¹³⁶

Plate Savaşı'ndan sonra Yunanlılar, İonya'daki kentleri Persler aleyhine ayaklandırma girişiminde bulunurlarken, Perslerin Fenike gemilerini iade ettikten sonra geriye kalan yaklaşık olarak 120 gemiyle Sisam adası karşısındaki Mykale mevkiinde karaya çekildiklerini haber alınca Mykale'ye çıkartma yaptılar. Perslerin muhafız birliklerini yendikten sonra bütün gemileri yaktılar. Savaşın bu şekilde hep Perslerin aleyhine gelişmesi sonucunda Pers ordusunda bulunan İonyalılar da buldukları Pers cephesinden ayrılarak, Yunanlılarla birleştiler. Bundan sonra İonyalılar Perslere karşı ayaklanarak, Pers taraftarları tiranlarını ve Pers kuvvetlerini şehirlerden çıkarttılar. Böylece bağımsızlıklarını ilan eden İonya şehirlerinin de savaşa katılmasıyla savaş Yunanistan'dan, Anadolu'ya kaymıştır.

Plate ve Mykale Savaşları, Pers-Yunan Savaşlarının dönüm noktası olmuştur. Bu savaşlardan önce taarruz gücü Perslerde iken savaşların kazanılmasıyla, taarruz gücü Yunanlılara geçmiştir.¹³⁷

Beklenmedik bir şekilde ve peş peşe gelen mağlubiyetler, imparatorluk sınırlarında doğuya doğru daralmayı da beraberinde getirdi. Teselya, Makedonya,

Boiotya ve Trakya, Kserkses'in hâkimiyet alanından çıkmıştır. Kserkses, bu yenilgilerden sonra uzun yıllar imparatorluğun bu durumunu değiştirmek için hiç çaba sarf etmemiştir. Öyle ki M.Ö. 466 yılında, Karya ve Likya kıyılarında dolaşan bir Atina donanması Pamphylia kıyılarında, Side şehri önlerinde demirlemiş olan Pers donanmasını yenilgiye uğratmıştır. Burada da yeni bir Mykale faciası meydana gelmiştir. Pers donanması takip edildikten sonra Atinalı denizciler karaya çıkarak Pers birliklerini Eurymedon'da yenilgiye uğratmışlar, büyük ganimetlerle geri dönmüştür.¹³⁸

İmparatorluğun büyük itibar kaybından sonra Kserkses fazla yaşamadı. Yunan kaynaklarına göre güzel, yakışıklı, civanmert bir adamdır. Memur ve komutanlarını seçmedeki isabetsizliği sebebiyle devlet işleri bozuldu. İradesi zayıf olduğundan bunları iyi tahlil etmeden uygulamaya koyduğu bilinmektedir. Bu yüzden devlet işleri saray kadınlarının ve hadımağalarının kontrolünde seyretmiştir. Kserkses'in bu zaaflarından dolayı imparatorluğun güç durumda olduğunu düşünen amcası ve muhafız kıta komutanı Ardavan, onu ortadan kaldırdı.¹³⁹

Kserkses'in ölümünden sonra, oğulları Darius ve Artakserkses arasında taht kavgası çıktı. Büyük oğlu Darius tahta geçmek üzereyken rakipleri, onu taht için babasını öldürmekle suçlayınca, Artakserkses de bu söylentilere inanmış gibi yaparak hem babasının intikamını almak hem de kendi hayatını kurtarmak amacıyla Darius'u öldürterek M.Ö. 465 yılında Pers tahtına oturdu.¹⁴⁰

Bir saray entrikası sonucu tahta geçen Artakserkes I, suçlu değilmiş gibi işe babasının ve kardeşinin suikastçıları öldürerek başladı.¹⁴¹ Baktria satrapı olan diğer kardeşi Hystaspes'i de isyan edecek gerekçesiyle öldürterek tahtını sağlamlaştırdı.¹⁴² Ancak batı cephesindeki sorunlar giderek daha çözülmöz hâle geliyordu.

Pers İmparatorluğu'nun yayılmacı politikası gereği sınırları Ege Denizine kadar ilerlemişti. Ege ve Akdeniz'in deniz ticareti için önemli iki bölge olması sebebiyle Pers İmparatorluğu bu toprakları ele geçirmek için seferlerini bu bölgede yoğunlaştırmıştı.

Batı Anadolu'da Perslerin kurdukları satraplıklar da, Yunan kentleri için rahatsız edici bir durum haline gelmişti. Pers hâkimiyetinin, Yunan kent devletlerinin yönetim kadrosunun belirlenmesinde de etkisi görülmektedir. Batı Anadolu'da İonya bölgesindeki bazı kentler, özellikle Miletos, Pers egemenliğinden rahatsızlık duyarak Perslere karşı ayaklanmışlardı. Miletos'u tekrar hâkimiyeti altına alan Darius I, isyana katılan diğer Batı Anadolu kentlerinin vergilerini düzenli ödemeleri şartıyla cezalandırmamıştı.

M.Ö. 490-479 yılları arasında meydana gelen, Pers Yunan Savaşları sonucunda Perslerin mağlubiyetiyle Yunan kentleri rahat bir nefes almıştır. Fakat yine de Pers tehlikesi devam etmektedir. Pers akınlarını durdurmanın tek yolu Perslere karşı bir araya gelmekti.

Kurulacak olan birlik için hazırlık aşaması kutsal kent Delos'ta başlamıştır. Birliğin başkanlığı için iki güçlü aday vardı ki, bunlar, Sparta ve Atina'dır. Sparta daha önce oluşturulan Yunan Birliği olan Peloponnesos Birliği'nin başında bulunmaktaydı. Donanma deneyimi iyi olmayan bir kent olan Sparta, deniz aşırı seferlerin yükünü kaldırmaya uygun değildi. Bu nedenle birliğin başına Atina'nın gelmesi daha uygun görülmüştü.¹⁴³

M.Ö. 478/77 yılında Atina önderliğinde kurulan birliğin merkezi, Kyklad takımadalarının merkez adası ve Apollon'un Ege'deki en kutsal yeri sayılan, Delos Adası'ydı ve "birlik meclisi" (Sinodos) toplantıları burada yapılmaktaydı.¹⁴⁴ Birlik, adalar ve Anadolu'daki Yunan kentlerinin bağımsızlığını sağlamak ve Perslerin bölgede yaptıkları tahribatın intikamını alarak Pers tehlikesini ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Kısa bir sürede sayıları üç yüzü bulan üyeler Perslere karşı yapılacak savaş için gerekli olan tüm deniz ve kara kuvvetlerinin idaresini Atina'ya bırakmışlardır. Birliğin örgütlenmesi, Themistokles yardımıyla, Atinalı devlet adamı Aristides tarafından yapılmıştır.

Atina'nın müttefiklerine oranla daha fazla askeri ve ekonomik güce sahip olması birlik meclisinde oldukça güçlü bir şekilde teslim edilmesini sağlıyor, bu sebeple siyasi ve ekonomik hegemonyayı elinde bulunduruyordu.¹⁴⁵

Birlik hazinesinin sonraki dönemlerde Delos'tan Atina'ya getirilmesi Atina'nın gücünü daha da arttırmıştır. Bu nedenle Delos Birliği aynı zamanda Attika-Delos Deniz Birliği olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁴⁶

Atina'nın giderek güçlenmesi, müttefik kentler üzerinde hegemonyasını arttırması sonucunda başta Sparta ve Korint olmak üzere Peloponnes Birliği üyesi kentler üzerinde huzursuzluklar yaşanmasına, ortaya çıkan rekabet sonucunda yaklaşık 27 yıl sürecek olan iç savaş, Peloponnes Savaşları'nın temeli atılmasına sebep olacaktır.¹⁴⁷

Birlik donanması ilk önce Karadeniz ile Yunanistan arasındaki ticaret yolunun açık tutulması için Trakya kıyılarını Perslerden temizlemiştir. Boğazlara bir sefer düzenleyerek Bzyantion başta olmak üzere bölgedeki kentlerin deniz birliğine üye olmalarını sağlamıştır. Anadolu'nun güneybatı kıyılarına doğru ilerleyen birlik donanması, savaş yapmadan Karia (Karya) ve Lykia (Likya) kentlerini de deniz birliğine katmıştır. Pamphylia bölgesi kıyılarına ulaşan birlik donanması, Eurymedon (Köprüçay) Irmağında, Pers Donanmasını mağlup etmiştir. Attika-

Delos Deniz Birliği'nin ilk büyük zaferi, Pers donanmasını bozguna uğratarak Persleri Güney Anadolu kıyılarından çıkarmasıdır.¹⁴⁸

Pers-Yunan savaşlarının Yunanistan'ın doğu batı ticaretine büyük bir darbe vurması üzerine Atina, bu sorunun çözümü olarak yönünü Akdeniz'e çevirmiştir. Fakat Akdeniz'in doğusunda Mısır ve Batı Akdeniz ülkeleri ile yapılan ticareti elinde bulunduran Fenike, Yunanlıların en büyük rakibiydi.

M.Ö. 460/59 yılında 200 gemiden oluşan bir Atina donanması önce Kıbrıs'a, ardından Delta bölgesinde Perslere karşı çıkan isyan eden İnaros'u desteklemek üzere Mısır'a gitti.¹⁴⁹ Perslerle yaptıkları çarpışmayı kazanan Atinalılar, Nil'den ilerleyerek satraplık başkenti Memsis'i kuşattılar. Artakserkses, Megabizos komutasındaki büyük bir Pers ordusunu Mısır'a göndererek Memfis'i kuşatmadan kurtardı. Atinalılar isyancılarla birlikte büyük bir yenilgiye uğrayarak asker ve gemilerinin büyük bir bölümünü kaybettiler. Persler, Kıbrıs'ı geri almışlardır.¹⁵⁰ Atinalılar, Pers Donanması'nın Ege Denizine gireceğinden korkarak Delos Deniz Birliği'nin Delos'ta bulunan hazinesini Atina'ya nakletmişlerdir.

M.Ö. 450 yılında Mısır seferinin intikamını almak için Kimon komutasındaki 200 gemiden oluşan bir donanma tekrar Kıbrıs'a gitmiştir. Aynı zamanda 60 gemilik bir kuvvet de Nil Deltasında ortaya çıkan bir isyanı desteklemek için Mısır'a gönderilmiştir. Ancak Kimon'un hastalanarak ölmesi yerine geçen Perikles'in seferi sona erdirmesi ile intikam seferi amacına ulaşamadı. Atina donanmasının

Kıbrıs'ta Salamis açıklarında Fenike donanmasına karşı kazandığı zafere rağmen Perikles, Kallias adındaki bir görevliyi Pers başkenti Susa'ya göndererek Perslere barış teklifinde bulunmuştur. M.Ö. 449 yılında yapılan barışa, müzakere yapan diplomatın isminden dolayı "*Kallias Barışı*" adı verilmiştir.¹⁵¹ ¹⁵²Bu barışa göre Atina, Kıbrıs ve Mısır'dan kesin olarak vazgeçmiştir. Fakat Pers İmparatorluğu, İonya'nın bağımsızlığını resmen tanımamıştır. Persler, kara ordusunu Batı Anadolu'ya üç günlük mesafede konuşlandırabilecektir. Pers donanması ise İstanbul Boğazı ile Likya'nın doğu kıyıları önündeki Helidon Adaları'ndan (Beş Adalar) ileri geçmeyecekti. Bu barışla birlikte Attika-Delos Birliği kuruluş amacına ulaştığı gibi Atina için çok büyük bir ekonomik gider olan savaşın sona ermesiyle Atina'yı daha sonra bir deniz imparatorluğu haline getirecek koşullar hazırlanmıştır.¹⁵³ Böylece M.Ö. 490 yılında Maraton Savaşıyla başlayan Pers-Yunan savaşlarının ilk aşaması sona ermiştir.

Kallias barışı gerginliği bir süre azaltmışsa da Persler buna uzun süre bağlı kalmamışlardır. Sparta ile Atina arasındaki Peloponnes savaşlarında azami derecede faydalanmak isteyecektir.¹⁵⁴

Artakserkes, Pers tahtına çıktığında genel olarak babasının politikalarına devam etmiştir. Ancak satraplık sayısında ve vergi gelirinde toprak kaybına bağlı olarak büyük düşüş yaşadığı görülmektedir.¹⁵⁵ Kral hem gelirdeki düşüşü durdurmak hem de sınır güvenliğini sağlamak amacıyla batıdaki Sardes ve Daskyleion satraplıklarında sert tedbirler aldı. Atina'dan ölüm cezasına çarptırıldığı için kaçarak Perslere sığınan Salamis'in meşhur komutanı Themistokles, buraların kontrolünde gayret ve başarı gösterdiği için Magnesia-Meander, Myous, Lampsakos, Perkote, Skepsis topraklarıyla ödüllendirilmiştir.¹⁵⁶

Attika-Delos birlik merkezinin Atina'ya taşınmasıyla birlikte Atina, savaştan uzaklaşmaya başladı ve bu durumu ekonomik bir çıkar hâline dönüştürmeye çalıştı. Bu da üye kentler arasında da huzursuzlukların çıkmasına neden oldu. Ödenen vergilerin fazlalığı nedeniyle de Erytrai ve Miletos kentleri Pers yanlısı bir tavır çizmeye başlamışlardı. İ. Ö. 452 yılının yazında, Atina ve birlik güçleri Erytrai üzerine yürüyerek, birlikten ayrılan Erytrai kentini ele geçirip, yeniden kendi saflarına çekmişlerdir. Persler birliğe başkaldıran bu kentlere yardım gönderdiyse de başarılı olamadılar. Bu sırada Miletos kenti ile birlikte komşuları Karia kentlerinden Latmos, Bolbai ve en azından yedi küçük Karia kenti yeniden Pers hâkimiyeti altına girmeyi kabul etmişlerdi. Ancak bir geçmeden tekrar birliğe katılmak zorunda kaldılar. M.Ö. 450'de Kolophon kenti de bu isyan dalgasına katılacaktı.¹⁵⁷

6-Çöküşe Direnenler: Darius II, Artakserkses II ve Artakserkses III

Saltanatlık zamanı daima karışıklık içinde geçen Artakserkses I, M.Ö. 424/3 kışında karısı ile birlikte Babil'de öldürüldü.¹⁵⁸ Yerine geçen oğlu Kserkses II de 45 gün sonra kardeşi Sogdianos tarafından öldürülmüştür. Bu olaydan altı ay sonra ise Darius II, Sogdianos'u öldürerek Pers tahtına geçti.¹⁵⁹ Okhos adıyla da bilinen Darius II zamanı iç isyanlarla geçmiştir.¹⁶⁰ Bu arada Yunan dünyasında da Peloponnes Savaşı sürmekteydi.

Darius II ile birlikte Yunan yazarlar, bu kral ile başlayıp Artakserkses III devrine kadar, Hazar Denizi'nin güneybatısında yaşayan bir kabile topluluğu olan Kadusilerden bahsetmeye başladılar. Bu kabilelerle olan mücadelenin ciddiyeti zaman zaman kralların ordunun başında çarpışmalara katılmasından anlaşılmaktadır. Ancak, kaynaklar sonuç hakkında sessizdir.¹⁶¹

Atina'nın mağlubiyetiyle sona eren ve 27 yıl süren Yunan iç savaşı (Peloponnes Savaşları) hem galipler hem mağlupları oldukça yıpratmıştı.¹⁶² Arada imzalanan Nikias Barışı da sorunu çözmemişti. Sparta, Yunanistan'da üstün bir konuma yükselmiş, Atina'nın ise siyasi gücü azalmış dolayısıyla Delos Birliği lideri olarak Yunan kentleri üzerindeki hegemonyası sona ermiştir. Büyük bir ordu ve donanmaya sahip olan Sparta, hem karada hem denizde barış ve huzuru sağlayabilecek duruma gelmiştir.¹⁶³

Sparta'nın bu gücünün devam etmesi için paraya ihtiyacı vardır. Bu kadar büyük maddi destek ise o dönemde ancak Perslerden sağlanabilirdi. Persler, Peloponnes savaşı sırasında Sparta ve müttefiklerini desteklemiş, karşılığında Batı Anadolu kıyılarına egemen olmuştur.¹⁶⁴

Peloponnes savaşları sürerken Atina'nın Sicilya seferinde aldığı ağır yenilgiler¹⁶⁵ nedeniyle aşırı güç kaybetmesinden faydalanmak isteyen Darius II, Batı Anadolu'daki satrapları Tissafernes ve Farnabazos'a İonya kentlerini tekrar haraca bağlamak için emir gönderdiyse de iki satrap arasındaki sürtüşme yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Sonunda komutayı ele alması için küçük oğlu Kyros'u özel yetkilerle batı cephesine gönderdi.¹⁶⁶

Darius II'nin iki oğlu vardır, Artakserkes ve Kyros. Yaş itibarıyla babasından sonra tahta çıkma hakkı Artakserkses'indir. Fakat Kyros her ne pahasına olursa olsun tahta çıkmak istiyordu. Annesinin yardımıyla Anadolu eyaletlerinin yüksek komutanlığını elde etmişti. Büyük kardeşinden önce tahta geçmek için de annesinin sarayda çevireceği entrikalara güveniyordu. Bu sebeple veliaht olamazsa savaşarak tahtı kardeşinden almaya karar vermiştir. Bu kararını gerçekleştirebilmek için Yunanlılarla anlaşmayı planlayan Kyros, babası Darius tarafından "Karanos" unvanıyla Anadolu'ya gönderildiğinde, Kapadokya, Frigya, Lidya satraplıkları da kendisine verilmiştir.¹⁶⁷ Kyros, hem imparatorluğun menfaati hem de geleceğe ait tasarısı bakımından kesin olarak Spartalılar tarafını tutmayı faydalı görüyordu. Bu destek Peloponnes savaşlarında, Sparta'nın savaşı kazanmasında büyük bir rol oynamıştır. Atina'nın mağlup olmasıyla, Perslerin en önemli düşmanlarından biri ortadan kalkmış, Spartalılar da Batı Anadolu'daki Yunan şehirlerinin Büyük Pers krallığının egemenliği altına geçmelerini kabul etmiştir.¹⁶⁸

Babasının rahatsızlığını duyan Kyros, Susa'ya geri dönünce babası ölmüş (M.Ö. 405/4), yerine büyük kardeşi Artakserkses II geçtiğini gördü.¹⁶⁹ Saray entrikalarıyla tahtı ele geçiremeyeceğini anlayınca Sardes'e dönmüş bu kararını uygulamak üzere çeşitli Yunan devletlerinden 13.000 kişiyi maaşlı asker olarak toplamıştır. Kendisine bağlı askeri birlikler ve Yunan kentlerinden gelen askerlerle M.Ö. 401 yılında Sardes'ten doğuya doğru hareket etmiştir.¹⁷⁰ Babil'in birkaç mil doğusunda, bugünkü Bağdat yolu üzerinde İskenderiye Hanı'nın bulunduğu yerdeki Kunaksa'da kardeşi Artakserkses II'nin büyük ordusuyla karşılaşmıştır.¹⁷¹ M.Ö. 3 Eylül 401 tarihinde, iki kardeş arasındaki büyük savaşı Artakserkses II, kazanmış, isyankâr Kyros ise savaş meydanında ölmüştür.

Kyros'un talihsiz isyanını, orduyu gönüllü olarak takip eden Ksenefon adlı bir Yunanlı yazdığı eserde anlatmıştır. Savaş sonrasında sağ kalan Yunanlı askerlerin Ksenophon komutasında geri dönüşünü anlatır. Tarihte "Onbinlerin Dönüşü" adıyla anılan bu askeri hareket bizzat kumandan tarafından "Anabasis" adlı eserde anlatılmıştır.

İsyanda Kyros'u destekleyen Yunan kentleri, Sparta'dan yardım istemişlerdir. Peloponnes Savaşı'ndan sonra kendisini tüm Yunan devletlerinin koruyucusu olarak gören Sparta, Persler'e savaş açarak Anadolu'ya ordu göndermiştir. İlk başlarda küçük çatışmalarla başlayan savaşın şekli, M.Ö. 396 yılında Leandros komutasında bir ordu ile Sparta Kralı Agesilaos'un Anadolu'ya gelmesiyle değişmiştir. Persler, Yunan kentlerini, Sparta'ya karşı kışkırtarak birleşmelerini sağlamıştır. Agesilaos, Sardes'te Pers satrapı Tisafernes'e karşı zafer kazandıktan sonra, Yunanistan'da Korint savaşı patlak verince geri dönmek zorunda kalmıştır (M.Ö. 395/386).¹⁷²

Genelde Sparta'nın üstünlüğünde geçen savaş sırasında Sparta donanmasını Knidos'ta Pers donanmasını büyük bir bozguna uğrattı. Böylece Sparta'nın denizlerde ki hâkimiyetine son verilmiş, bu sayede Persler, Anadolu kıyılarında ki Yunan kentlerine bağımsızlık vaat ederek kendi taraflarına çekmişlerdir.¹⁷³

Ancak, Atina'nın giderek güçlenmesi Perslerle yeniden mücadelenin başlamasına sebep olmuştur. Perslere karşı isyan eden Kıbrıslıları ve Mısırlıları destekleyen Atina'ya karşı Persler de Spartalılara destek vermiştir. Perslerin desteği ile güçlü bir donanma yapan Spartalılar, Çanakkale boğazını kapatmışlardır. Atina'nın Karadeniz ticareti engellenince aç kalma tehlikesi ile karşı karşıya gelerek, Sparta ile anlaşma yapmak durumunda kalmıştır. M.Ö.386 yılında Antialkidas isimli Spartalı diplomatın aracılığıyla Pers Krallığı ve Yunan kent devletleri arasında barış yapılmıştır. "Kral Barışı" ya da "Antialkidas" barışı olarak isimlendirilen antlaşmaya göre, Anadolu'da ki tüm Yunan kentleri Kıbrıs adası da dâhil olmak üzere Perslere bırakılacak, diğer bütün Yunan kentleri ise bağımsız ve otonom olarak kalacaklardı. Böylece Persler hem Anadolu'daki Yunan kentlerini egemenliklerine almış, hem de Yunanistan'da bulunan yerel siyasi güçleri birbirlerine karşı kışkırtarak Yunanistan'ın birleşmesini engellemiştir. Barış şartlarının yerine getirilmesinde Sparta görevlendirilmiştir.¹⁷⁴

Antialkidas Barışı imzalandığı sırada Pers İmparatorluğu'na karşı Kıbrıs'ta, Mısır'da ve Anadolu'da ardı ardına isyanlar çıkmıştır. Bu bakımdan Antialkidas Barışı Pers Devleti adına tam zamanında yapılmıştır. Pers İmparatorluğu'nun Mısır İsyanı'nı bastırabilmesi için öncelikle Kıbrıs İsyanı'nı bastırarak deniz yolunu açması gerekiyordu. Kıbrıs Adası'ndaki eski Salamis şehri kralları soyundan gelen Evagoras, M.Ö. 391 yılında isyan etmiştir.¹⁷⁵

Artakserkses II'nin damadı Orontes'in komutasındaki kara ordusu yaklaşık olarak 300 bin, Teribazın idaresindeki deniz kuvvetleri ise trireme adı verilen 300 gemiden oluşmaktaydı. Evagoras bu kadar büyük bir orduyla baş edebilecek kadar güçlü değildi. Kıbrıs isyanı güçlükle bastırılmış, Evagoras, hükümdar olarak kalacak Pers kralına vergi vermek şartıyla anlaşmaya razı olmuştu.

Artakserkses I zamanında Mısırda çıkan İnaros İsyanı'ndan sonra geçen elli yıllık sürede Mısır'da ciddi bir isyan hareketi olmamıştı. Ancak ara sıra beliren birkaç küçük olay artık itaat etmiş sayılan Mısır'da eski ihtilâl ruhunun yaşamakta olduğunu, parlamak için uygun bir ortam beklediğini ortaya koymuştu.¹⁷⁶

M.Ö. 404 yılında başlayan isyan sonunda Mısır, Perslerden kopmuştu. Persler açısından çok ciddi bir kayıptı ve sonraki yarım yüzyıl boyunca egemenlik için uğraşılacaktı. Üstelik Suriye ve Filistin'in elde tutulması için ayrıca mücadele edilecekti. Bu başarısızlıkta çıkan iç isyanların payı büyüktü.¹⁷⁷

Mısır seferi sonuçsuz kalmasına rağmen, Artakserkses II'nin Yunanlılar üzerindeki nüfuzunu sarsmamıştır. Yunan kentleri arasındaki rekabet onları Pers İmparatorluğunun dostluğunu korumaya sevk etmekteydi. Artakserkses II, Atina, Sparta gibi Yunan kentlerinin gözünde hakem olarak görülüyor, aralarında çıkan anlaşmazlıklar ona götürülüyordu.

Artakserkses II, Mısır'a yaptığı seferin sonucunu göremeden ölmüştür. Artakserkses II'nin dört oğlu vardı. Oğullarından Okhos (Artakserkses III), kardeşlerinden ikisini öldürdükten sonra tahta çıkmıştır. Tahta çıktıktan sonra ilk işi hanedana mensup 180 prensi öldürtmek olmuştur.¹⁷⁸

Artakserkses III, tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Pers hâkimiyetini Nil boylarında yeniden kurmak için ordunun başına geçerek Mısır seferine çıktı. Mısır birlikleri, Pers kralını bozguna uğrattı.¹⁷⁹ Anadolu'nun Akdeniz kıyıları isyan etmek için bu durumu çok müsait buldular. İonya satrapı Orontes ile Hellespontos Frigyası satrapı Artabaz, Pers İmparatorluğuna karşı isyan ettiler. Bunlara Kıbrıs ve daha sonra Fenike'de katılacaktır.

Artakserkses III, bu isyanları bastırabilmek için çok uğraşmıştır. Önce Kıbrıs isyanı bastırılmış ve Kıbrıslılar teslim olmuştur.¹⁸⁰

Artabaz ise Perslerle anlaşan Atina'nın yardımını kesmesinden sonrada isyanına devam etmiştir. Teblilerin yardımıyla iki meydan muharebesinde Persleri mağlup etmiştir. Ancak Teblilerin komutanının Perslerle gizli temasa geçtiğini öğrenince onu hapsedirmiş. Kendiside Makedonya kralı Philip'e sığınmıştır.¹⁸¹

Fenike isyanının başında bulunan Tennes'de, Mısırlıların yardımıyla Suriye satrapı Belesis ile Kilikya valisi Mazaios'u mağlup etti. Bu mağlubiyetler karşısında Artakserkses III bizzat harekete geçmek kararını vermiştir. Pers ordusunun yaklaşmakta olduğunu duyan Tennes, hayatı bağışlanmak ve mevkii korunmak şartıyla Sidon'u teslim edeceğini söylemiş ve Mısır Seferi'nde büyük krala kılavuzluk yapacağına dair söz vermiştir. Artakserkses III, teklifini kabul etti. Tennes, sözünü yerine getirmek için hazırlandı. İran ordusu yaklaşınca Fenike siteleri ileri gelenlerini

Sidon'da toplantıya çağırıldı. Bunlardan yüz kişi alarak Büyük kralın karargâhına götürdü. Bunlar orada mızrak darbeleriyle öldürüldüler.¹⁸²

Sidon ileri gelenleri beşyüz Sidonlu'yu ellerinde zeytin dallarıyla Pers kralından merhamet dilenmeye gönderdiler. Artakserkses III, bunları kılıçtan geçirdi. Sidon şehri yakıldı. Fenike'nin diğer siteleri Sidon'un akıbetinden dehşete düşerek direnmeksizin kapılarını açtılar.¹⁸³

Suriye işlerine düzenledikten sonra amacı Mısır'ı yeniden imparatorluk sınırlarına katmak olan Artakserkses III, Mısır'a doğru harekete geçti.¹⁸⁴ İran ordusu karşısında Mısır şehirleri Sidon'un akıbetine uğramaktan korkarak kapılarını Perslilere açtılar. Nektenabo II ise hazinelerini alarak Habeşistan'a kaçtı. Böylece Mısır, tekrar Perslerin eline geçmiştir. Bu defaki Mısır hâkimiyeti sekiz yıl sürecektir.¹⁸⁵

Artakserkses III, Mısırlıların bağımsızlığını kazandıktan sonra devamlı olarak Perslerin aleyhine hareket ettiği için, Mısırlılara büyük kin besliyordu. Bu nedenle Mısır'a girince Apis öküzünü öldürtmüş, Ptah tapınağına eşek bağlatmış, Mısırlıların dinini küçümseyen tüm hareketlerde bulunmuş, tapınaklar yağma edilmiş, şehirlerin surları yıkılmış, halkın ileri gelenleri boğazlanmıştı.¹⁸⁶

Artakserkses III, Mısır Satraplığına Ferendates'i tayin ettikten sonra, kendiside ordusuyla Susa'ya dönmüştür. Artakserkses III, başkente döndüğünde Mısır seferinde çok faydası olan Bagoas'a Yukarı Asya satraplığını, Mentor'a da Küçük Asya sahil satraplığını vermiştir. Böylece Artakserkses III'ün tahta çıkışından beri imparatorlukta sarsılmış olan otorite kısa bir süreliğine de olsa yeniden kurulmuştur.

Artakserkses III halk arasında Akemenidlerin büyük kralları Kyros, Kambyes ve Darius gibi büyük bir kral şöhreti kazanmıştı. Fakat Artakserkses III, Fenike ve Mısır zaferlerine rağmen despot bir kraldı. Bu özellik ona çökmeye yüz tutmuş olan imparatorluğu kısa bir zaman içinde olsa ayakta tutma gücü vermişti. Bu sayede isyan eden ülkeleri, asi satrapları sindirmişti. Ancak satrapların eziyetlerine tahammül edemeyen halk imparatorlukla olan bağlarını koparmak için fırsat kolluyordu.¹⁸⁷

Darius I tarafından kurulmuş olan satraplıklar sadece ismen vardı. Kuzeyde bulunan satraplıklar Pers egemenliğini tanıyorken, Gordiyık, Taok, Kalip gibi kavimler hiçbir otorite kabul etmiyorlardı. Bitinya, Paflogonya ve Pont kralları arasıra vergilerini veriyorken Misyalılar, Pisidyalılar, Likaonyenler ise artık büyük kralı tanımıyorlardı. Dicle'nin ötesinde de kargaşa çoktu. Hazar Denizi Dağlarına dayanan Kaduslar, Amardlar, Tapurlar, Pers egemenliğinden kurtulmak için çarpışıyorlardı. Pencap bölgesi halkı Türkistan Sakaları, büyük kralın egemenliğinden çıkmışlardı.

7- Çöküş: Artakserkses IV ve Darius III

Artakserkses III ve ailesinin birçok üyesi Bagoas adındaki bir hadım ağasının önyak olup yönettiği bir katliamda ölmüştür. Ardından Bagoas, Artakserkses III'ün sağ kalan tek oğlu Arses'i tahta çıkarmıştır. Artakserkses IV ünvanını almıştır (M.Ö. 338-336). İki yıl sonra Akemenid ailesinin diğer kollarından birinin üyesi Artaşata'nın kral olmasını destekleyen Bagoas, tarafından öldürülmüştür.

Artaşata, Darius III (M.Ö. 336-330) olarak tahta çıktıktan sonra Bagoas'ı saf dışı bırakmıştır.¹⁸⁸

Pers dünyasında taht kavgaları olurken, batıda Yunanistan ile Balkanlar arasında yer alan Makedonya'da, Büyük Aleksandr III ya da nam-ı diğer İskender'in iktidarı ele almasıyla birlikte hem doğuda hem de batıda çok şeyin değişeceğini kimse tahmin edemezdi.

Philip II'ye (M.Ö. 359-336) kadar Makedonlar, İlyrliler, Odrysler, Khalkidike'de bulunan Yunan kentleri, Atinalılar, Spartalılar ve Perslerle sürekli mücadele etmişlerdir. Yunan soyundan geldiklerine inanan Makedonlar, sonraki dönemlerde ortak düşman olan Perslere karşı birleşeceklerdir.¹⁸⁹

İsokrates, Philip II'ye mektup yazarak Yunan kentlerinin Pers tehlikesine karşı ayrı ayrı mücadele edemeyeceğini, komutayı eline alarak Yunan birliği oluşturması ve Perslere karşı sefer düzenlemesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine "Yunan Birliği" düşüncesi Philip II'de önemli bir ideal haline dönüşerek, oğlu İskender'e de yansımıştır.¹⁹⁰

Philip II, Yunanlıların desteğini alarak birliği sağlayacak tek kişi olarak görülmüştür. Yunan kentlerini M.Ö. 337 yılında ulusal bir kongreye çağıran Philip'in başkanlığını yaptığı kongrede Hellen birliği oluşturma kararı alınmıştır. Bu birlik toplanma yeri olan Korinthos'a ithafen Korintos Birliği olarak anılmaktadır. Sparta söz konusu birliğin dışında kalmıştır. Philip II ve oğlu Aleksander (Büyük İskender), Perslere karşı büyük bir sefer yapmayı kararlaştırmışlardır.¹⁹¹

Philip II'nin kızı Kleopatra'nın düğünü sırasında bir suikast sonucunda öldürülmesiyle Korinthos Birliğinin başına, oğlu İskender geçmiştir.¹⁹² İskender ilk iş olarak iç karışıklıkları ortadan kaldırarak Pers seferi hazırlıklarını yoğunlaştırmıştır. Bu seferin Philip II dönemindeki amacı Anadolu kentlerini Pers hâkimiyetinden kurtarmak iken, İskender döneminde hedef büyütülerek Pers İmparatorluğunu ortadan kaldırmak ve Persleri Helenleştirmek olmuştur.

Makedon kralı İskender hâkimiyetini tanımayan Atina ve Thebai kentlerini ele geçirdikten sonra tüm düşüncesini Persler üzerine yapacağı Doğu Seferine yoğunlaştırdı.¹⁹³

Büyük İskender, M.Ö. 334 yılı ilkbaharında öncü kuvvetlerin Çanakkale Boğazına kurdukları köprü sayesinde Anadolu'ya geçmiştir. Granikos Irmağı (Biga Çayı) yakınlarında yapılan mücadele ile Perslerle ilk karşılaşma gerçekleşti. İskender'in uyguladığı bu taktik sonucunda Persler kesin bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar.¹⁹⁴

Gronikos Savaşı ile Anadolu'nun kapısı İskender'e açılmıştır. Korinthos Birliğinin başkanı olarak Anadolu'ya geçen İskender, artık Makedon Kralı gibi hareket etmeye başlamıştır. İskender komutanlarından Parmenion'u Daskyleion teslim alması için görevlendirmiştir. Frigya başkenti Daskyleion, hiçbir karşı koyma olmadan alınmıştır. İskender, batı Anadolu'da ele geçirdiği kentlerin idaresine Makedon subayları getirerek, satraplık sistemini aynen devam ettirmiştir. Perslere verdikleri verginin ayısını kendilerine vermelerini¹⁹⁵ istemiştir.¹⁹⁶

Gronikos Savaşı'ndan sonra İskender, Pers hâkimiyetindeki Anadolu satraplıklarından Lydia, İonia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia, Phrygia, Kilikya'yı alarak Anadolu içlerine kadar ilerlemiştir.

Kilikya'dan Suriye sınırına kadar olan bölge tamamen Makedon egemenliği altına alınmıştır. İskender, Pers imparatoru Darius III üzerine sefer hazırlıklarına devam ederken Darius III de boş durmuyordu. İskender'e karşı savaşacak büyük bir ordu hazırlıyordu.

M.Ö. 333 yılının Eylül ayında büyük Pers ordusu Sochoi'ye ulaşmıştır. Darius III'ün amacı Makedonları bozguna uğratarak Avrupa'ya saldırmak ve Makedon sorununu tamamen ortadan kaldırmaktır. İskender, Darius III komutasındaki Pers ordusunun Amanos dağlarının arkasındaki Sochoi ovasında olduğunu haber alır almaz, bu bölgeye doğru hareket etmiştir. İssos Körfezi'nde karşı karşıya gelen her iki orduda savaş düzeni aldıktan sonra, Pers ordusunun manevra yeteneğini ortadan kalktığı bir coğrafyada savaşa başladılar.

İskender, sayıca fazla olan Pers ordusuna karşı konumunun kazandırdığı üstünlükle taarruza başlamıştır. Sağ ve sol kanatlardan Pers ordusunu çevreleyen İskender, ilerleyerek Darius III'ün bulunduğu Pers ordusu merkezine yaklaşmıştır. Bunun üzerine paniğe kapılan Darius III, savaş alanını terk etmiştir. Darius III bütün ağırlıklarını geride bırakarak kaçtı.¹⁹⁷ Bu zaferden sonra kendi adını taşıyan Aleksandreia (İskenderun) kentini kurdu.¹⁹⁸

Büyük İskender, İssos Savaşı'ndan sonra Asya içlerine kadar ilerleyerek Perslerin hâkimiyetine tamamen son vermeden önce, kıyı bölgelerini ele

geçirmek için buralara yönelmiştir. Suriye üzerine ilerleyerek, Perslerin en önemli donanmasının bulunduğu Fenike'yi daha sonra ada şehri olan Tyros'u (Sur) M.Ö. 332 yılında ele geçirmiştir.¹⁹⁹ Böylece Fenike ve Kıbrıs gemilerinden oluşan Pers donanması Makedonların eline geçmiştir.²⁰⁰ Bu adımdan sonra İskender'in hedefi, Mısır olmuştur.

Mısır'ın ele geçirilmesi İskender için oldukça önemliydi. Çünkü Perslerin son deniz üssü olan Mısır'ın kaybedilmesi sonucunda Pers ordusu yalnızca kara ordusu ile kalacak ve hareket alanı daralacaktı.²⁰¹ Uzun süreden beri Pers egemenliğinde bulunan Mısır, hiçbir itirazda bulunmadan İskender'e teslim oldu. Nil deltasında kendi adını taşıyan Aleksandreia (İskenderiye) kentini kurmuştur.²⁰² İskender kendisini Mısır tanrısı Amon ile özdeşleştirerek, Apis öküzüne kurbanlar kesmiştir. Din alanında gösterdiği hoşgörü Mısırda çok iyi karşılanmasına sebep olmuştur.²⁰³

İskender, Gaza (Gazze) şehrini yeniden yapılandırmak için çalışmalar yaptırmıştır. Gaza (Gazze), Mısır yolunu koruyan bir kale hâline getirilmiştir.

İskender, Mısır'ı ele geçirip burada İskenderiye kentini kurmasıyla seferin ilk aşamasını tamamlamıştır. Seferin bu ilk aşamasında Akdeniz kıyılarını eline geçirmiş olan İskender, Pers Devleti'nin tümüyle ele geçirmesiyle sonuçlanacak olan yeni bir saldırı hazırlıklarına başlamıştır.²⁰⁴

Eskiçağın bu son asırlarında Mısır ülkesi ayrı bir siyasi varlık olmaktan çıkmış, tam bir gerileme içinde eski medeniyetinin gölgesine sığınmıştır. Böylelikle gerçek kimliğini kaybeden Mısır'ın eskiçağ tarihi yabancıların hâkimiyetleri altında sona erecektir.²⁰⁵

İskender, Mısır'ı fethettikten sonra Pers İmparatorluğuna son vermek üzere hazırlıklara başlamıştır. Bu arada İssos Savaşı'nda mağlup olan Darius III, İskender ile diplomatik ilişkiler kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Fakat İskender uzlaşmaz tavırları nedeniyle yeni bir ordu hazırlamaya başlamıştır. Darius III, İssos Savaşında esir düşen ailesine karşılık fidye olarak Hellespontos ile Halys

(Kızılırmak) arasında bulunan Lidya krallığını vermeyi teklif etmiştir. Bu teklif İskender'in ilgisini çekmemiştir. Zira İskender'in istediği toprak değil, Pers İmparatorluğudur. İskender'in kurmaylarından Parmenion, bu teklifin kabulünü istemekte fakat İskender, "Parmenion olsam kabul ederdim" demiştir. Parmenion, batı henüz tamamen kontrol altına alınmamışken savaşa devam etmenin risklerini düşünerek böyle bir teklifte bulunmuştur. İskender, Pers İmparatoruna egemenliğini kayıtsız şartsız kabul etmesi karşılığında anlaşabileceğini, aksi takdirde anlaşmanın mümkün olamayacağını söylemiştir.²⁰⁶

Antik çağ yazarları, Darius III'ün bu teklifinin stratejik bir hamle olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşmelerin bir sonuca varmasını beklemeden kendi durumunu zayıf olarak göstererek İskender'in Persleri alt edebileceğini düşündürmeyi sağlamaya çalışmıştır. Böylece Darius III, İskender'i oyalayarak güçlü bir ordu hazırlamak için zaman kazanmıştır.

Sonuçta iki ordu üçüncü ve son kez olarak, dört tanrı kenti anlamına gelen, bereket tanrıçası İstar'ın tapınağı ile başka kültlere de ev sahipliği yapan Arba-ilu (Erbil) civarında deve hörgücünü andırdığı için Gammalu, Makedonların değiştirdiği, isimlerle Arbela ve Gaugamela denilen yerde karşılaştılar.²⁰⁷

M.Ö. 1 Ekim 331 de gerçekleşen savaşta, Makedon kralı İskender'in Darius III'ü ele geçirme isteği ile atak davranması sonucu Pers kralı paniğe kapılarak savaş alanını terk etmiştir. Başsız kalan Pers ordusu ise safları bozarak geri çekilmiştir.²⁰⁸

Savaşın ardından İskender, "Asya Kralı" ilan edilmiştir.²⁰⁹ Persler bir daha toparlanamamışlardır

8- Gerçekleşen Rüya

İskender, Gaugamela Savaşının ardından Pers İmparatorluğunun ova şehirlerini ele geçirmek üzere güneye doğru ilerleyerek, Babil'e varmıştır. Burada hiçbir direnişle karşılaşmadan hatta bir kurtarıcı gibi karşılanmıştır. İskender, hemen saray ve hazineye el koyarak rahiplerin gösterdiği şekilde şehrin baş tanrısı Marduk'a kurbanlar adamıştır. Babil kralı olarak Pers idaresindeki büyük tapınağın da yöneticisi olmuştur. Bu şehirde gerekli idari düzenlemeleri yaparak, vergilerin eskisi gibi toplanmasını emretmiştir. Babil şehrini Pers satrapı Mazaeus'un yönetimine bırakarak Susa'ya doğru hareket etmiştir.

Gaugamela Savaşı'ndan sonra komutanlarından Philoksenos'u, Susa'ya göndererek şehrin hazineleriyle birlikte teslim olmasını istemiştir. Bu isteğine karşı şehir direnmeden teslim olmuştur. Susa satrapı İskender'e yarış develeri Hindistan filleri hediye ederek saraya kadar eşlik etmiştir. İskender'in sıradaki hedefi İmparatorluğun ana merkezi olan Persepolis'tir.

M.Ö. 331'de Zagros Dağlarından geçen İskender, bu bölgede bulunan Perslere bağlı olan kabilelerle savaşmıştır. Persepolis'i almak diğer şehirleri almak kadar kolay olmamıştır. İlk saldırıda savunmayı delememiş, geri çekilmek zorunda kalmıştır. İkinci bir saldırıyı göze alamayan İskender, savaş esirlerini sorguya çekerek arkadan bir yol daha olduğunu öğrenmiştir. Ani bir gece baskısıyla bu yoldan ilerleyen İskender, Persepolis'in çevresindeki küçük büyük Pers piyade kuvvetlerini mağlup etmişlerdir. Bu çarpışmalar sırasında Pers askerlerinin çoğu ya öldürülmüş, ya da teslim olmuştur. Bu hamlede de İskender'in askeri dehası ve manevra kabiliyeti

ön plana çıkmıştır. Kale komutanı Tridates Makedonlarla anlaşma yapmak üzere İskender'e mektup yazarak, yağmalanmadan hazineyi almasını teklif etmiştir. İskender bu teklifi kabul ederek şehre girmiştir. Makedonya'nın savaş gerekçesini hatırlatarak Kserkses'in Yunan kentlerine yaptıklarının misillemesi olarak şehri askerlerine bıraktı²¹⁰. Başkent, sıradan bir şehir statüsüne indirilerek satraplığa dönüştürülmüştür. Merkezi Babil olan Makedon kralının imparatorluğunun bir şehri olmuştur.

Eski başkentlerden olan Pasargat'a giren İskender, 6.000 talentten oluşan hazineye el koymuştur. Bu şehirdeki anıtlara, özellikle büyük Kyros'a ait olan mezara dokunulmamıştır.

Makedon Kralı İskender, M.Ö.330 İlkbaharında İran'ın kuzeyine doğru ilerleyerek Ekbatana şehrini ele geçirdi. Darius III'ün hazinelerinden çok miktarda ganimeti askerler arasında dağıtarak intikam savaşının resmen bittiğini ilan etmiştir. Bu tarihten sonra artık Asya Kralı olarak fetihlere başlamıştır. Darius III'ün kendi generali tarafından öldürülmesini bahane ederek meşru Pers kralının intikamını alacak kişi ve tek mirasçısı rolüne soyunması da bunda etkindir.²¹¹

İskender'in yaptığı en büyük yeniliklerden birisi de para sisteminde olmuştur. Pers İmparatorluğunun başkentlerinin (Susa, Ekbatana, Babil, Persepolis) alınmasından sonra ele geçirilen altın ve gümüş külçelerden para bastırılmış, egemenliğindeki her noktada bu paraların kullanılmasını sağlamıştır. İskender'in Pers İmparatorluğunun başkentlerini almasıyla birlikte Pers İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir. İskender artık imparatorluğun yegâne kralı olmuştur.

- 1 ATALAY, İ. (2011), Dünya coğrafyası, İstanbul, 30 vd.
- 2 REİSNİA, R. H. (1989), Azerbaycan der Seyri Tarihi İran: Ez Ağaz ta İslam I, Tebriz, 17 vd. 1983, 39 vd.
- 3 BAUER, S. W. (2013), Antik Dünya Tarihi,(çev. Mehmet Moralı), İstanbul, s. 108-109.
- 4 KUHRT, A. (2010), Eskiçağ'da Yakınoğu I, (çev. Dilek Şendil), İstanbul, s. 483. 484-490.
- 5 KUHRT, (2010), 361.; YILDIRIM R., Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları, İzmir, 2011, s.60 Atları ile meşhur Med ülkesi Assur'un at ihtiyacını karşıladığı bir ülkeydi.
- 6 LUCKENBİLL, D. D. (1994), Ancient Records of Assyria and Babylonia I, Chicago, 1926, 581. Salmanassar III'ün M.Ö. 835 yılına rastlayan seferini anlattığı kaydında "Parsua ülkesinin 27 kralından haraçlar aldım. Oradan ayrılarak Med ülkesine gittim." demektedir. Şamsi-Adad V'e (M.Ö. 823-811) ait yazıt da ise Medlerle olan askeri anlaşmazlıklardan söz edilir. Çilingiroğlu, Medlerin İran'a göç etmesinin sebebi olarak İskitleri görmekte ve Batı İran siyasi tarihinin şekillenmesinde Medler ve Persler kadar İskitlerinde rolü olduğunu belirtmektedir. ÇİLİNGİROĞLU A., Urartu Tarihi, Bornova, s. 33. 581 vdd.
- 7 GÜNALTAY, M. Ş. (2010), İran Tarihi (En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar) I, Ankara, 1948, s. 99. ARSLAN Y., Perslerin Yönetim Politikası, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, s.7. La Huitieme Campagne de Sargon, Paris, 1912, 7-8; ÇİLİNGİROĞLU, 1994: s. 55-56.
- 8 HERODOTOS, Historia 1., 3., 5., 6., 7., 8. kitaplarda sıkça geçmektedir.
- 9 Geniş bilgi için bk. GRAYSON A. K., "Assyria; Ashur-Dan II to Ashur-Nirari V (934-745 B.C.)", Cambridge Ancient History III/I, 1990, 238-28.1; A. K. GRAYSON, "Assyria; Sanharib and Esarhaddon (704-669)", Cambridge Ancient History III/II, 1993, 103-142. DIAKOV V. - KOVALEV S. İlkçağ Tarihi, Cilt 1, (çev. Özdemir İnce), İstanbul, 2010, 193. Tarihlendirmeler Herodotos'tan alınmıştır. Ancak doğruluğu tartışmalıdır. HERODOTOS, 1.102, 103, 130.
- 10 ROLLINGER, R. (2012), "Med Krallığı Hayalet İmparatorluk", Arkeo-Atlas 8, 174-184.
- 11 SEVİN, V., "Lydiahılar", Anadolu Uygarlıklar Ansiklopedisi 2, 1982a, s. 245-266.; SEVIN V., "Lydia Devletinin Ana Hatları", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 6-7, s. 14-20.
- 12 HERODOTOS, 1.79. Herodotos'a göre M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde gerçekleşen bu meşhur güneş tutulmasını Miletoslu ünlü filozof Thales önceden haber vermiştir.
- 13 SEVIN V. (2013), Eski Anadolu ve Trakya, İstanbul, s. 285.
- 14 ROBERTS J. M. (2011), Dünya Tarihi I, (çev. İdem Erman), İstanbul, 163.
- 15 Diğerleri Roma İmparatorluğunun çağdaşı olan Parth (M.Ö. 140-M.S. 224) ve Sasani (224- 651) devletleridir. Geniş bilgi için bk. BROSIUS M., The Persians, London and New York, 2006. 2010: s.5. Eski Çağ Uygarlıkları, Konya, 2009, 263.; ARSLAN, 2010: s.5. 1948: 97 vd.
- 16 Bunun sebebi Yunan kaynaklarında Pers ismiyle anılması ve günümüzde de bu kaynakların sıkça kullanılmasıdır. Bkz. Miletoslu Hekataios, Periegesis; Aiskhylos Persai; Dionysios Persika; Ktesias Persika; Herodotos Historiai. Bu eserlerin ve diğerlerinin değerlendirilmesi için bkz. SARIKAYA S., "Küçük Asya Klasik Dönem Historiografların Persika Eserleri ve Perslere Bakış Açıları", Mediterranean Journal of Humanities, mjh.akdeniz.edu.tr, II/2, 2012a, 229-242
- 17 ¹⁷ "The Early History of the Medes and The Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses", Cambridge Ancient History (CAH) IV (Second Edition), Cambridge University Press,

- 1998a, s. 4. Young'un savunduğu bu görüş günümüzde de geçerliğini sürdürmektedir. Tartışma için bk. KUHRT, 2010: s. 360.
- 18 Ayrıntılı bilgi için bkz. OBERLANDER T., *The Zagros Streams*, New York, 1965. Tartışma için bk. ÇİLİNGİROĞLU, 1994: s. 32-33.
- 19 WIESEHOFER J. (2001), *Ancient Persia*, London-New York, s. 2.; ARSLAN, 2010: s.5. Geniş bilgi için bk. COOK J. M., *The Persian Empire*, London, 1983.; WIESEHOFER, 2001.
- 20 ROLLINGER, (2012), s. 15.
- 21 OLMSTEAD A. T. (1948), *History of the Persian Empire*, Chicago, s. 31.
- 22 OLMSTEAD, 1948: 24.; COOK, 1983.
- 23 BROSIUS, (2006), s.7.
- 24 COOK, (1983), BROSIUS, 2006: s.7.
- 25 OLMSTEAD, (1948), 24.; CASABONNE O., "Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler", *Arkeo-Atlas*, 2012,184-Artaxerxes 1. 3.
- 26 HERODOTOS 1. 74, 108.; OLMSTEAD, 1948: 24.; WIESEHOFER, 2001: s. 5.; BROSIUS, 2006: s.8.; Büyük Kyros II bir silindir mühründe kendini şöyle tanıtmaktadır: "Ben Kyros'um, büyük kral, güçlü kral, Babil'in kralı, Sümer ve Akad'ın kralı, dünyanın dört bucağının kralı, Anşan'ın kralı, büyük kral Kambyses'in oğlu, büyük Kral Kyros'un torunu, Anşan'ın kralı, büyük kral Teispes'in torununun çocuğu ölümsüz kral ailesinin bir ferdi." WALKER C. B. F., "A Recently Identified of the Cyrus Cylinder", *Iran* 10, 1972, 158-159.
- 27 BRIANT P., *From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire*, Indiana, 2002, s. 31. Babil Kralı Nabonidus, kendi adını taşıyan kroniğinde Medlerin yıkılışını şöyle anlatmaktadır: "Astyages'e gelince, askerleri kendisine isyan ettiler. Astyages tutularak Kyros'a teslim edildi. Kyros bu zaferden sonra Hagbatana üzerine yürüdü. Şehri aldı. Altın, gümüş mobilyalar ve bütün servet yağma edildi. Eşya ve mobilyalar ile iğtinam edilen diğer servetler Anşan memleketine götürüldü." 1982a: s. 287.; CASABONNE, 2012: 184-200.
- 28 GÜNALTAY, (1948); ROAF M., *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, New York-Oxford, 1990, s. 198. 2010: s. 368.; WIESEHOFER, 2001: s. 7.; CASABONNE, 2012: 184-200.
- 29 TEKİN O., *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılması na Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul, 2007, s. 53. ; KUHRT A., "Pers İmparatorluğu Anadolu'da Persler", *Aktüel Arkeoloji* 25, 24-37, İstanbul, 2012.
- 30 SEVİN, 1982a: s. 287.; SEVİN, 2003: s. 282.; GREENEWALT C. H., JR., "Giriş", *Lidyahılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.7, 9.
- 31 HERODOTOS 1. 6, 7, 8, 9; SEVİN, 1982a: 278. 1982a: 284.; SEVİN, 2003: 283.
- 32 SEVİN, 1982a: 285.; SEVİN, 2003: 284.
- 33 SEVİN, 1982a: 286.; SEVİN, 2003: 285.; SARIKAYA S., "Astyages ve Kroisos'un Sonu Medler, Persler Lidyahılar", *AktüelArkeoloji* 25, İstanbul. 2012b, s. 38-53.
- 34 SARIKAYA, 2012b: 38-53.; KUHRT, 2012: 24-37
- 35 SEVİN, 1982a: s. 286.; SEVİN, 2003: s. 285.; SARIKAYAb, 2012: 38-53.
- 36 MEMİŞ E., *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Bursa, 2013, s. 216.
- 37 MANSEL A. M. (1995), *Ege ve Yuna Tarihi*, Ankara, s. 253. ; CAHILL N., "Sardeist'te Pers Tahribi",

- Lidyalılar ve Dünyaları-The Lydians and Their World, 2010, İstanbul s. 339. 2010: 339. 1982a: 290.; SEVİN, 2003: 285.
- 38 KILIÇ S. Ö. (2011), Pers Hakimiyeti Altında Anadolu, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), s. 20.
- 39 YOUNG, 1998a: 1-53.; KILIÇ, 2011: 20.
- 40 SEVİN, 1982a: 290.; SEVİN, 2003: 285.; KILIÇ, 2011: 20.
- 41 SEVİN, 1982a: 290.; SEVİN, 2003: 285. KILIÇ, 2011: 20.
- 42 HERODOTOS 1. 86- 90.
- 43 KILIÇ, (2011), 20.
- 44 BRIANT, (2002), 37.; KUHRT, 2010: 369.
- 45 BRIANT,(2002), 37.; KUHRT, 2010: 369.
- 46 BURN A. R., Persia and the Greeks, London, 1984, s. 45.; BRIANT, 2002: 38.; KUHRT, 2010: 369.
- 47 HERODOTOS, 1. 175-176.; BRIANT, 2002: 38.; ALKAN M., Akhemenidler Dönemi'nde Perslerin Anadolu'da Tapınak İlişkileri, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2006, s. 9.; KUHRT, 2010: 369.
- 48 KSENOPHON, Kyrupedia (2011), 8. 6, 7-8.; KILIÇ, 112.
- 49 MEMİŞ E. (2012), Eskiçağda Mezopotamya, Bursa, s. 159.; KÖROĞLU K., Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul, 2012, s. 202.
- 50 Yeni Babil Devleti'nin son kralı Nabonidus, Harran'da kendisini tanrı Sin'e adanmış, Adda-Guppi adlı bir rahibenin oğludur. Bu nedenle dindar kişiliğiyle tanınır. Kentin önde gelenleri tarafından kral olarak iktidara getirilince tanrı sin'in Harran'daki tapınağını onartarak zengin hediyeler sunmuştur. Bkz. Ekrem MEMİŞ, Eskiçağda Mezopotamya, Bursa, 2012, s. 159.; KÖROĞLU, (2012), 202. 2010: 293.
- 51 CLINE E. H. - GRAHAM M. W. (2011), Ancient Empires from Mesopotamia to the Rise of İslam, New York, s. 91 2002: 37.; BROSIUS, 2006: 8.; KUHRT, 2010: 369.; MIEROOP M. V. D., A History of the Ancient Near East ca. 3000-323, Blackwell Publishing, 2012, s. 287.
- 52 İlk önce oğlu Kambyses'i Babil'e kendisiyle beraber ortak kral olarak atanmışsa da bir yıl sonra bilinmeyen bir sebeple bu uygulanmadan vazgeçmiştir. Babil'de Nabukadnezar'ın bir sarayını kendisine idare merkezi olarak el koymuş aynı zamanda Pasargad'da yeni bir başkent inşasına başlamıştır. Bkz. HERZFELD E., Iran in the Ancient East, London, 1941.; KUHRT, 2010: 371.
- 53 OLMSTEAD, (1948), 55.; FARROKH K., Shadow in the Desert Ancient Persia at War, Osprey Publishing, 2007, s. 44.; KUHRT, 2010: 371. Ksenophon'a göre orada öldürülmüştür.
- 54 Kyros kendini, Tanrı Marduk'un seçilmiş ve Babil kralı olarak ilan ederken Babil'in güçlü kralı Nabukadnezar ile akrabalık bağına güveniyordu. Nabukadnezar, Kyros'un annesinin babası Astyages'in babası Med kralı Kyaksares'in kızı Amytis ile evlenmişti. Ayrıca annesi Mandane, Lidya kralı Kroisos'un kız kardeşi Aryenis ile evlenen Astyages'in kızıydı. bk. BAUER, 2013: 483.
- 55 Satraplık için bk. ARSLAN, 2010.
- 56 HERODOTOS, 1. 192.; KILIÇ, 2011: 26.
- 57 BAUER, 2013: 492.; Ezra 1: 9-11. Ezra Kitabı, Tanah'a bağlı bir metindir. Büyük Kyros'un İsrailoğullarını yaşadıkları büyük sürgünden Kudüs'e dönmelerini sağladıktan sonraki süreci anlatır. SWEENEY E. J., The Ramessides, Medes and Persians, New York, 2008, s. 105.

- 58 BURN, (1984), 50-56.; BAUER, 2013: 493.
- 59 Ezra 1:1-3.; BURN, 1984: 56., FRIEDEL E., Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi, Ankara, 2006, s. 382.
- 60 OLMSTEAD, (1948), 56.; BRIANT, 2002: 39.; BROSIUS, 2006: 12.
- 61 BRIANT, (2002), 39.; BROSIUS, 2006: 12.
- 62 BRIANT, (2002), 40.; BROSIUS, 2006: 12.
- 63 HERODOTOS 1. 201-216.; OLMSTEAD, 1948: 67.; SEVİN V., "Anadolu'da Pers Egemenliği", Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2, İstanbul, 1982b, s. 314.; MANSEL, 1995: 254.; İ. DURMUŞ, İskitler, İstanbul, 2007, s. 88.; FARROKH, 2007: 48-49.; BAUER, 2013: 526-527. ⁸⁷ FARROKH, 2007: 51.
- 64 BRIANT, (2002), 51.; BROSIUS, 2006: 13.
- 65 BURN, (1984), 84.; BAUER, 2013: 530.
- 66 Herodotos, Kambyes II'nin Mısır'a karşı savaş açmasının nedenini, zamanında Mısır'dan İran'a gönderilmiş olan bir göz doktoruna bağlamaktadır. Herodotos, Pers-Mısır Savaşının sebebini şöyle anlatmaktadır: Kyros II, Mısır Firavunundan bir göz doktoru istemiş, Amasis'te bu hususta Mısır'da şöhret kazanan birini İran'a göndermiştir. Bu adam ailesinden ve çocuklarından uzaklaştırıldığı ve rızası olmaksızın İran'a gönderildiği için Amasis'e düşman olmuştur. Ondandır intikam almak için Kambyes II'yi Amasis'in kızını istemeye teşvik etmiştir. Çünkü Amasis korkarak kızını verirse çok üzülecek, vermezse de Pers hükümdarını kendine düşman edecekti. Kambyes II'nin gönderdiği elçi Mısır'a geldiği zaman Amasis önce telaşa düşmüş, fakat sonra eski kral Apries'in kızı Nitetis (Niteiti) kendi kızı diye İran'a göndermeye karar vermiştir. Kambyes II bir gün Mısırlı prensesi kendi adıyla değil, babasının adıyla çağırınca prenses ona şöyle karşılık vermiştir. "Kralım görüyorum ki siz Amasis tarafından aldatılmış olduğunuz farkında değilsiniz. Hâlbuki Amasis beni türlü vaatlerle oyalayarak size kendi kızı diye göndermiştir. Ben, Amasis'in Mısırlılarla birlik olarak isyan ettiği ve öldürdüğü eski kral Apries'in kızımıym." Prensesin bu itirafı Kambyes II'yi kızdırmış ve kendisini aldatan Amasis'e karşı savaş açmasına sebep olmuştur. (3. 1, 2.) 2002: 52.
- 67 DESPLANCQUES, S. (2006), Antik Mısır, (çev. İsmail Yerguz), Ankara, 109.; FARROKH, 2007: 50.
- 68 BROSIUS, (2006), 13.; KUHRT, 2010: 375.
- 69 İNAN A. (1992), Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, Ankara,
- 70 GÜNALTAY, (1948), FARROKH, 2007: 51.
- 71 Herodotos'un anlattığına göre Kambyes II, Amasis'in zorla tahttan indirdiği Apries'in kızı Nitetis ile evlidir. Yine Herodotos'a göre Kambyes II, Pers sarayına gönderilen eski Firavun Apries'in kızı adına babasının tahtını, Amasis'ten kurtarmak için bu savaşı açmıştır. Mısırlılar bu tarz bir açıklama ile Mısır üzerindeki Pers hâkimiyetine bir çeşit meşruluk tanımış oluyordu. HERODOTOS 3.1, 2.; ROAF, 1990: 206. KUHRT, 2010: 377.
- 72 DIODOROS 1. 95.; Herodotos'un anlatımına göre: (3.16, 29)"Kambyes II, Mısır'ı fethettikten sonra kral Amasis'in ölüsünü mezarından çıkarttırıp kırbaçlattırılmış, çeşitli biçimde hakaretler edip ölüyü yaktırarak hem kendi halkının, hem de Mısır halkının dinine saygısızlık etmiştir. Ayrıca Mısır dininde kutsal sayılan, tanrısal bir alamet olan Apis adlı boğayı öldürmüş, Apis için yapılan bayram kutlamalarını yasaklamış ve bir boğayı tanrı saydıkları için rahiplerin dinleriyle alay etmiştir". Ancak Herodotos'un sözünü ettiği Apis, Mısır'da ele geçen Apis lahitlerinin tarihlemelerine göre Kambyes II zamanında ölmemiştir. Dolayısıyla Kambyes II hakkında tekrarlanan, Apis boğasını öldürdüğü suçlamaları doğru değildir. Kambyes II, altıncı yılında (M.Ö. 524) Mısır dışında Ethiopya seferinde iken kutsal boğa ölmüş, Kambyes II'nin beşinci yılında doğan diğer Apis boğası, Dareios'un dör-

düncü yılına (M.Ö.518) kadar hayatta kalmıştır. Aynı zamanda Apis'e saygısını gösteren bir Apis lahdi ve Kambyes II'yi tamamen Mısır geleneklerine göre Mısır tanrılarına saygı içinde gösteren yazıtlar ele geçmiştir. Klasik yazarlar, onun Mısırlıların diniyle alay ettiğine dair bilgi vermişlerdir fakat onları doğrulayacak bir tek Mısır kaynağı yoktur. Mısır dinine karşı delice davranışlarının rivayetleri rahipler tarafından yayılmış olmalıdır ve bunlar daha sonraları Herodotos'a aktarılmıştır. Bunlar büyük ihtimalle asılsız iddialardır. Çünkü Kambyes II, babasının Babil'de yaptığı gibi, Mısır'da aynı hoşgörü politikasını takip etmiştir.

Dönemin Mısır metinleri Herodotos'u yalanlar niteliktedir. O dönemde donanma komutanı olan Ucahorresnet'in biyografisi niteliğindeki hiyeroglif yazıtında, "Bütün yabancı diyarların Büyük Kralı Kambyes II Mısır'a geldi, bütün yabancı diyarların yabancıları beraberindeydi. Bütün toprakları hâkimiyetine almıştı. Mısır'ın büyük hükümdarı, bütün yabancı diyarların Büyük Kralı olduğu için oralara yerleşti. Majesteleri beni baştabip makamına getirdi. Ben ona Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı Mesuti-re olarak kraliyet unvanını hazırlarken, o beni bir "dost" ve "sarayın denetçisi" olarak yanına aldı. Majestelerinin dikkatini Sais'in önemine çektim; orası henüz hiçbir doğum yokken doğurmayla başlamış, Re'yi doğuran ana, yüce Neith'in tahtı; Neith tapınağının büyüklüğüne (dikkatini çektim)...

- 73 Herodotos'un anlatımına göre: İran asilzadelerinden Otanes'in bu konuda şüphesi gittikçe artmıştır. Otanes'in Pheadina adındaki kızı Kambyes II'nin zevceleri arasında bulunuyordu. O zamanki kanuna göre Gaumata taht ile beraber haremde de varisi oluyordu. Otanes gizlice kızıyla haberleşerek, haremdeki kadınların ayrı ayrı hücrelere kapatıldığını, ne birbirleriyle nede dışarıdan kimseyle görüşürülmediklerini öğrenince şüphesi iyice artmıştır. Kâhin Gaumata'nın vaktiyle işlediği bir suçtan dolayı, ceza olarak kulağı kesilmişti. Otanes kızından hayatı pahasına da olsa kralın kulağının sağlam olup olmadığını öğrenmesini istemiştir. Kızının kulağının kesik olduğunu söylemesi üzerine Gaumata'nın sahte Bardiya olduğundan emin olmuştur. BAUER, 2013: 531.
- 74 2013: 531.; Herodotos'un rivayetine göre, Gaumata öldürüldükten sonra yedi şef, güneş doğduktan sonra kimin atı ilk kişirse onun kral olacağına dair aralarında anlaşma yaptılar. Bu kararı öğrenen yedi şeften Darius'un seyisi, efendisinin atını önceden tayin edilmiş olan yere götürerek orada ona bir kısrağ göstermiş, sabahleyin güneş doğarken Darius'un atı o yeri tanıyınca kısrağı hatırlayarak kişnemeye başlamış, seyisin bu hilesi sayesinde Darius I de Kyros II'nin tahtına oturmuştur. "The Consolidation of the Empire and its limits of Growth Under Darius and Xerxes", The Cambridge Ancient History IV, 1988b, Cambridge.; FARROKH, 2007: 52.
- 75 BURN, 1984: 96.
- 76 CAMERON G. G., "Darius and Xerxes in Baylonia" American Journal Semitic Languages and Literatures (AJSL) 58, 1941, s. 316 vd.; OLMSTEAD, 1948: 112.; FARROKH, 2007: 53.;
- 77 Bu isyan bastırılıp, Martiya yakalanarak öldürülmüştür. VOGELSONG W., "Medes, Scythians and Persians: The Rise of Darius in a North-South Perspective", İranica Antiqua 33, 1998, s. 200.
- 78 Medya asilzadeleri Kyros II'nin zaferiyle yıkılan Medya hegemonyasını yeniden kurmak ümidine düşmüşlerdi. Kşatria, Medya halkı tarafından büyük bir sevinç ve bağlılıkla karşılanmıştır. Darius I'in, Babil isyanını bastırmak üzere ordu toplamak zorunda olması da Medya'lılara isyan çıkarmak için fırsat oluşturmuştur. Bazı göçebe kabileler Darius I'e sadık kaldırlarsa da şehir ve köylerde oturan Medya'lılar Kşatria'yı kral tanımışlardır. Medya'da patlak veren bu ihtilal yavaş yavaş Zağros Bölgesi'ne, eski Asur iline kadar yayılmıştır. Darius I, Fravartish'e karşı güçlü komutanlarından birini göndermiş ancak Pers kuvvetleri bir üstünlük sağlayamamıştır. Bunun üzerine Darius, komutanına emniyetli bir mevkiye yerleşerek kendisini beklemesini emretmiştir. VOGELSONG, 1998: 204.
- 79 Lidya Satrapı Oroites, önce Samos Adası tiranı Polykrates'i Menderes Magnesiası kentine çağırarak tuzağa düşürmüştü ve öldürmüştü. Sonra planlarına engel olan Daskyleion satrapı Mitrobates ile oğlunu ortadan kaldırarak bu satraplığı da ele geçirmiştir. Oroites'in imparatorluğun durumunu elverişli görerek bağımsızlık mücadelesine kalkışması imparatorluk için tehlike arz edeceğinden, Oroites M.Ö. 519 yılında öldürülmüştür. HERODOTOS 3. 127-128.; OLMSTEAD A. T., "Darius and His Behistun Inscription", American Journal Semitic Languages and Literatures (AJSL) 55, 1938, s. 399.; VOGELSONG, 1998: 204.

- 80 İsyanın başında bulunan Çintranrakhma, Kyaksares torunlarından biri olduğunu iddia ediyordu. Darius, bunun üzerine Med ve Perslerden oluşan bir ordu göndermiştir. Mağlup ve esir edilen Çintranrakhma, Erbil'de idam edilmiştir. VOGELSANG, 1998: 204.
- 81 Bu isyanı bastırmakla görevli olan Baktria satrapı Dadardış, asileri perişan ederek Marjina'yı da krallığa bağlamayı başarmıştır (M.Ö. 518). VOGELSANG, 1998: 204.
- 82 İmparatorluğun daha uzak kesiminde, doğuda Partlar ili ile Hirkanya bölgeleri buraların satrapı olan Darius'un babası Hystaspes tarafından yola getirilmiştir (M.Ö.519). VOGELSANG, 1998: 205.
- 83 Darius icraatlarını anlattığı Bisitun Yazıtında (DB) bu isyanlardan ve sonuçlarından bahseder. Geniş bilgi için bk.
- GREENFIELD B. - PORTEN J. C., The Bisitun İnscription of Darius the Great, Aramic Version, Text, Translation and Commentary, London, 1982.
- 84 Persler yirmi ay kadar süren muhasaradan sonra aynı yerlerinde bulunuyorlardı. Ordunun cesareti kırılmıştı. Gaumata'ya karşı isyan eden, yedi ileri gelenlerden olan Zopirus, Persleri bu durumdan kurtarmak için cesaret ve fedakârlık göstererek kendini feda etmiştir. Burnunu, kulaklarını kestirdikten sonra kendini kırbaçlatıp, yara bere içinde kaldıktan sonra Darius I ile anlaşarak Babil tarafına kaçmıştır. Zopirus, onlara kendisini bu hâle sokan Darius I'in zulmünden kaçıp geldiğini, ona karşı savaşarak intikam almak istediğini söylemiş ve kaleye alınmasını rica etmiştir. Haline bakarak sözlerinin doğru olduğuna inanan Babilliler, kaleye almışlardır. Zopirus'un gösterdiği yararlılıklar ona karşı güveni arttırmıştır. Babilliler onu kale komutanlığına atadılar. Zopirus, Darius I'le kararlaştırdıkları zamanda kalenin kapılarını açıp, hücumu hazır olan Pers askerlerini içeri almıştır. Şaşkınlığa kapılan Babilliler bir şey yapmadan teslim oldular. Böylece Babil ikinci kez Persler tarafından alınmış oluyordu. BURN, 1984: 97.
- 85 HERODOTOS 3. 159.; FARROKH, 2007: 52.
- 86 BURN, 1984: 100.
- 87 VOGELSANG, W. (1992), The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire Eastern Iranian Evidence, Leiden, s. 202.; VOGELSANG, (1998), 205.
- 88 GÜNALTAY, (1948); BURN, 1984:107. BURN, 1984: 108.
- 89 KUHRT, (2010), 382.; BURN, 1984: 115.
- 90 HINZ W. (1987), Darius und die Perser, Baden, 1976.; TOGAN Z. V., "Sakalar VI", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s. 30 vd.; DURMUŞ, 2007: 90.; JOHANDI A., "Mesopotamian Influences on the Old Persian Royal Ideology and Religion: The Example of Achaemenid Royal Inscriptions", Estonian National Defence College (ENDC) Proceedings 16, 2012, s. 159-179.
- 91 BURN, (1984), 128.; DURMUŞ, 2007: 89.
- 92 TEKİN O. (2010), Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul, s. 99.
- 93 BAUER, (2013), 541.
- 94 MEMİŞ, E. (2005), İskitlerin Tarihi, Konya, s. 50.; TEKİN, 2010: 99.
- 95 BURN, 1984: 129.; TEKİN, 2010: 99.
- 96 BURN, 1984: 130.; BOARDMAN J., Persia and the West, London, 2000. RICE T. T., The Scythians, London, 1958, s. 46.
- 97 HINZ W., Darius und die Perser, Baden, 1976.; MEMİŞ, 2005: 50.

- 98 MEMİŞ, 2005: 50.
- 99 Darius ilerledikçe İskitler taktik doğrultusunda doğuya doğru geri çekilmeye devam ediyorlardı. İskitlerin savaşmaktaki isteksizlikleri sonucunda Darius İ'nin sabrı iyice tükenmiş, İskit Kralı İdanthyrso'sa elçi göndererek şunları söylemiştir: "Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken niçin bu oyuna kaçyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak ekmek ve su getir, huzuruma çık." Darius İ'nin tehditlerini önemsemeyen İskit Kralı şu cevabı vermiştir: "İranlı, işte benim kanaatim: beni ne hiç kimse korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok; şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: bizim ne kentimiz var ne de bir tek dikili ağacımız ki elden gitmesin, ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız bizim atalarımızın mezarları var. Onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz? Ama daha önce ve keyfimiz istemediği sürece sizinle savaşmayacağız. Bu konu bu kadar. Efendilik konusuna gelince ben yalnız iki efendi tanıyorum; atam Zeus ve
- 100 SEVİN, 1982: 317.; KILIÇ, 2011: 32. "Ionian Revolt", CAH IV, 1989, s. 473.; TEKİN, 2008: 100.
- 101 AISCHYLOS, Persians, 22; HERODOTOS, 5. 30-35.; MURRAY, 1989: 473.; BRIANT, 2002: 146.
- 102 HERODOTOS, 5. 30-37.; BRIANT, 2002: 148. ; TEKİN, 2007: 57.
- 103 SEVİN, 1982: 317.; BURN, 1984: 193
- 104 Didyma Apollan Tapınağı Anadolu'daki Yunanlar için önemli bir kehanet merkeziydi ve Miletos kentinin politikasında da önemli bir rol oynuyordu. Delphi kehanet merkezi Yunanistan anakarası için ne derece önemliyse Batı Anadolu'daki Yunanlar içinde Didyma aynı öneme sahipti. GEORGES P. B., Barbarian Asia and the Greek Experience (From Archaic Period to the Age of Xenophon), Baltimore, Maryland, 1994, s. 17, 25-28; P. GEORGES B., "Persian Ionia under Darius: The Revolt Reconsidered", Historia 49, 2000, 11. 4. 36.
- 105 BALCER J. M., Sparda By The Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia, Chico, 1984, s. 314.
- 106 EVANS J., "Freedom in Conflict. Herodotus' Warning to the Athenians in the Aftermath of the Persian Wars" Journal of Postgraduate Research (JPR) 5, 2006, s. 106.; TEKİN, 2007: 60.
- 107 HERODOTOS 5. 97; BRIANT, 2002: 148; MURRAY, 1989: 482
- 108 BRIANT, 2002: 148
- 109 MURRAY, 1989: 483.; OLMSTEAD 1948, 154.
- 110 A. BARAN, "Karya Bölgesinde Persler", Aktüel Arkeoloji 25, 90-103, İstanbul, 2012.; MURRAY, 1989: 483.; TUPLIN C., "Achaemenid Studies", Historia 99, 1996, s. 44
- 111 HERODOTOS 5. 117
- 112 HERODOTOS, 5. 121; MURRAY, 1989: 484-485
- 113 HERODOTOS, 5. 122-123; MURRAY, 1989: 484.; YILDIZHAN, 2012: 146-151.
- 114 HERODOTOS, 5. 124-126; MURRAY, 1989: 485-486., TEKİN, 2008: 100.
- 115 HERODOTOS, 6. 1-4; BURN, 1984: 207-208
- 116 Akamenid Dönemi'nde Anadolu'da tapınak yakma olayı ilk olarak İon ayaklanması sırasında ortaya çıkmış ve İonyalılar tarafından Sardes'teki Kybele Tapınağı yakılarak gerçekleştirilmiştir. Bu olay, daha sonraki yıllarda, özellikle Kserkses'in Yunanistan seferlerinde, Perslerin, Yunan Tapınaklarını

yakması hususunda önemli neden olmuştur. Herodotos bunu şöyle ifade eder: “Sardes yanmıştı ve bu arada ülkenin tanrıçalarından Kybele’nin Tapınağı da yanmıştı, sonradan Persler bunu bütün Yunan Tapınaklarını yakmak için bahane olarak kullanmışlardır.” Sardes’e karşılık olarak da Miletos kentinin tahrip edilmesi sırasında Miletos yakınlarındaki Didyma Apollon Tapınağı Persler tarafından yakılmış ve eşyaları yağma edilmiştir. Didyma Apollon Tapınağı’nın tahrip edildiği arkeolojik bilgilerle de doğrulanmaktadır. Susa’da yapılan kazılarda, Apollon Tapınağı’na adanmış İon karakterli yazılı bronz heykel ve bu tapınağa ait çeşitli eşyalar bulunmuştur.

Herodotos’a karşıt olarak, Strabon ve Pausanias, Didyma Apollon Tapınağı’nın Kserkses tarafından yakıldığını kaydederler. Fakat Kserkses zamanında gerçekleşmiş olma ihtimali zordur. Darius I zamanında Apollon Tapınağı’nın yakılıp yağmalanması ise oldukça ilginçtir. Tapınağın yakılması emrinin Darius I tarafından mı verildiği yoksa Pers komutanlarının bir kararı mı olduğu açık değildir. Darius I’in Apollon’a karşı olan tutumu Herodotos’tan ve Gadatas mektubundan bilinmektedir. Herodotos, Darius I’in Yunan seferini (M.Ö. 490) anlatırken, Datis komutasındaki Pers donanması Delos Adası’na geldiğinde adayı boşaltan Deloslulara Datis’in, kaçmalarına bir neden olmadığını söyleyerek, Darius I tarafından kendisine verilen “İki büyük tanrının doğumunu görmüş olan yerde toprağa ve halka hiçbir zarar verilmesin” emre göre hareket edeceğini bildirdiğini kaydeder. İki büyük tanrı, Leto’nun çocukları Artemis ve Apollon’dur. Herodotos’un bu anlatımı şüphe ile karşılanabilir fakat Darius I’in böyle bir talimat vermiş olma ihtimali çok yüksektir ve bunu Gadatas’a mektubundaki “Perslere bütün gerçeği söyleyen tanrı (Apollon)” ifadesi de destekler. Komutanına böyle bir emir vermiş olan Darius I’un, Didyma Apollon Tapınağı’nın tahrip edilmesi için direktif vermiş olma olasılığı zordur. Büyük bir ihtimalle tapınak, Herodotos’un dediği gibi Sardes’de yakılan Kybele Tapınağı’na misilleme olarak Pers ordusu tarafından tahrip edilmiştir. Miletos kentinin de bu ayaklanmada başı çekmiş olduğu göz önüne alındığında tapınak yakmanın bir misilleme amaçlı olduğu ortaya çıkar. Bunun yanı sıra yine Herodotos, Milet tiranı Aristagoras’ın ayaklanmayı başlatmadan önce yandaşlarına danıştığını anlattığı pasajında, bütün halkın ayaklanmadan yana olduğu, sadece Miletli tarihçi Hekataios’un, Perslere karşı ayaklanmayı uygun bulmayıp halkı vazgeçirmeye çalışmış ve bunu başaramadığını anlayınca Pers gücüne karşı denizlerde üstünlük sağlanması gerektiğini öne sürmüş ve bunun için de Lydia kralı Kroisos’un Brankhosoğulları Tapınağına (Didyma Apollon’u) sunmuş olduğu hazinenin alınıp donanma yapımında kullanılması gerektiğini önermiş olduğunu anlatmaktadır. Bir ihtimal de olsa, Perslerin ayaklanmayı bastırdıktan sonra, Hekataios’un önerisi gibi bir durumun ortaya çıkıp yeni bir ayaklanma olasılığına meydan vermemek için tapınağın hazinelerini taşıdıkları düşünülebilir. Kroisos’tan beri tapınak dokunulmaksızın eski haliyle devam etmekteydi. Geniş bilgi için bkz. M. ALKAN, Akhemenidler Dönemi’nde Perslerin Anadolu’da Tapınak İlişkileri, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, Antalya, s. 10-12.; MANSEL, 1995: 265-269. KILIÇ, 2011: 43.; BARAN, (2012), 90-103.

117 HERODOTOS, 6. 21-22.; KILIÇ, 2011: 44.

118 HERODOTOS, 6. 25.; MURRAY, 1989: 483.; KILIÇ, 2011: 44.; BARAN, 2012: 90-103. 6. 31-32.; KILIÇ, 2011: 45.

119 KILIÇ, (2011), 44.

120 İREN, Atay (2012), 70-75.

121 HERODOTOS, 6. 33.; KILIÇ, 2011: 46.

122 HERODOTOS, 6. 42; BALCER J. M., The Persian Conquest of the Greeks, Konstanz, 1995, s. 193; MURRAY, 1989: 489; GEORGES, 2000: 34.

123 BURN, (1984), 222.; MIEROOP, 2012: 289. Gerçekten de Darius, ayaklanmaya destek veren Atina’ya karşı aşırı derecede öfkelenmişti. Hatta günde üç kez masaya oturduğunda kendisine “Efendimiz, Atinalıları unutmayınız” diye seslenmeleri için hizmetçi tayin etmiştir. HERODOTOS, 6. 105.

124 HERODOTOS, 6. 44.; LEVI P., Eski Yunan, (çev. Neşe Erdilek), İstanbul, 1987, s. 131.; MARTIN T. R., Eski Yunan,

- (çev. Ü. H. Yolsal), İstanbul, 2012, s. 183. SEVİN, 1982: 319.; BURN, 1984: 237.; LEVI, 1987: 131.; MARTIN, 2012: 183.
- 125 HERODOTOS, 6. 94-120.; BURN, 1984: 257.; LEVI, 1987: 131.; CLINE- GRAHAM, 2011: 91.; MARTIN, 2012: 183. P. de SOUZA, Essential Histories, The Greek and Persian Wars 499-386 B.C. Oxford, 2003, s. 27-31; MARTIN, 2012: 184.
- 126 LEVI, (1987), 131.; MARTIN, 2012: 184. BURN, (1984), 313.
- 127 KUHRT A. (1988), "Babylonia From Cyrus to Xerxes Lecturer in Ancient Near History", The Cambridge Ancient History IV,53-79, Cambridge, 7. 8-19.
- 128 LEVI, (1987), 132.; KILIÇ, 2011:
- 129 HERODOTOS, 7: 36; SEVİN, 1982: 320.; BURN, 1984. 319-321.; MANSEL, 1995: 281. MANSEL, (1995), 279.
- 130 BURN, (1984), 326-327.; BALCER, 1995: 210-212.
- 131 TEKİN, (2010), 103.; SOUZA, 2003: 53.
- 132 LEVI, (1987), 138.; MANSEL, 1995: 282.; SOUZA, 2003: 62-65.
- 133 BURN, (1984), 383.; MANSEL, 1995: 282.; MENTEŞE, 2011: 34-41.
- 134 FARROKH, (2007), 79.; TEKİN, 2010: 103.; MARTIN, 2012: 187. MARTIN, 2012: 188.
- 135 MANSEL, (1995), 288.; SOUZA, 2003: 76.
- 136 ROAF, (1990), 213.; DIAKOV-KOVALEV, 2008: 199.; FARROKH, 2007: 82.; KUHRT, 2010: 387.; BAUER, 2013: 559. 1990: 213.; FARROKH, 2007: 85.; MARTIN, 2012: 189.; BAUER, 2013: 559. 2012: 189.; BAUER, 2013: 557.
- 137 MANSEL, (1995), 294.; MEMİŞ E., Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Konya, 2003, s. 82.; TEKİN, 2010: 103. 2012: 289.
- 138 KSENOPHON, Hellenica (2011), 3. 4; DIODORUS SCILUS, 14,80. BAHAR, 2009: 286-287.; KILIÇ, 2011: 72.; MENTEŞE,
- 139 BROSIUS, (2006), 54.; FARROKH, 2007: 86.
- 140 BROSIUS, (2006), 54.; FARROKH, 2007: 86.
- 141 DIODORUS SCILUS, 11. 69, 71.; KUHRT, 2010: 387.
- 142 COOK, (1983), 41.
- 143 OLMSTEAD, (1948), 262-264.; LEVI, 1987: 140.; MANSEL, 1995: 299.
- 144 DIODORUS SCILUS, 11. 47; THUKYDIDES, I. 96; PLUTARKHOS. Arist. 24.: MANSEL, 1995: 299. 1995), 299.; SOUZA, 2003: 96.
- 145 MANSEL, (1995), 299.
- 146 THUKYDIDES, 1. 96; DIODORUS SCILUS, 11. 47.; MANSEL, 1995: 299.
- 147 TEKİN, (2010), 104.; KILIÇ, 2011: 74.
- 148 KSENOPHON, Hellenica, 3. 4; DIODORUS SCILUS, 14,80.; PLUTARKHOS, Cimon, 13. 4. THUKYDIDES, 1.;100; OLMSTEAD, 1948: 267-68

- 149 THUKYDIDES, 1. 103. 2.
- 150 THUKYDIDES, 1. 110.
- 151 DIODORUS SCILUS, 12. 4. 4-6.; BENGSTON H., *The Greeks and the Persians*, new York, 1968, s. 96.; MEMİŞ, 2009:
- 152 Yunan siyasal tarihinin çok önemli bir tarihçisi olan Thukydidides'in bu konuda herhangi bir şey söylememesi bazı tarihçilerin bu olayın gerçekliğine şüpheyle bakmasına sebep olmuştur. Tartışma için bkz. E. BADIAN, "The Peace of Callias", *Journal of Hellenic Studies (JHS)* 107, s. 1-38.
- 153 THUKYDIDES, 1. 99. 4.; OLMSTEAD, 1948: 310-311; BALCER, 1995: 324.
- 154 KUHRT (2010), 388.
- 155 OLMSTEAD, (1948), 291-299.; BALCER, 1993: 89-90.
- 156 THUKYDIDES, 1. 138; DIODORUS SCILUS 11. 57-58. 1995: 321-22²³¹ BARRON J. P. (1964), "Religious Propaganda of the Delian League", *JHS* 84, 35-48.
- 157 BALCER J. M.(1989), "Ionia and Sparda Under the Achaemenid Empire the Sixth and Fifth Centuries B.C. Tribute, Taxation and Assessment", *Le Tribut dans l'Empire Perse*, (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), *Travaux de l'Institut d'Etudes iraniennes de l'Universite de la Sorbonne Nouvelle* 13, Paris, 18.
- 158 STOLPER M. W. (1983), "The Death of Artakserkes I", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran (AMI)* 16, s. 223-236.
- 159 LLEWELLYN L. -JONES-J. ROBSON, *Ctesias' History of Persia Tales of the Orient*, London-New York, 2010, 192-193 (Ktesias 18. 47-49).
- 160 OLMSTEAD, (1948), 355-356.
- 161 DIODORUS SCILUS 11. 57-58.; PLUTARKHOS, *Artaxerxes* 24.5.; KSENOFON, *Hellenica* 1. 4.3; BRIANT, 2002: 614.; KUHRT, 2010: 389.
- 162 FRIEDEL E. (1999), *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (çev. Necati Aça) Ankara, 190.; ERTEN E., *Atinalı Komutan ve Devlet Adamı Alkibiades*, *Arkeoloji ve Sanat* yayınları, İstanbul, 2005, 1. 238 ERTEN, 2005: 4.; MARTIN, 2012: 264.; BAUER, (2013), 573.
- 163 KSENOFON, *Hellenica* 2. 41.
- 164 THUKYDIDES, 8. 29; KEEN A. G., "Athenian Campaigns in Karia and Lykia during the Peloponnesian War", *Journal of Hellenic Studies (JHS)* 113,1993, 101.
- 165 MARTIN, (2012), 265-267.
- 166 KSENOFON, *Hellenica* 1. 4. 3; KUHRT, 2010: 389.
- 167 KSENOFON, *Anabasis* 1. 1-6. KSENOFON, *Hell.*1. 4; SEKUNDA N. V., "Achaemenid Military Terminology", *Archäologische Mitteilungen aus Iran (AMI)* 21,1988, 69-79.; BALCER J. M., "The Ancient Persian Satrapies and Satraps in Western Anatolia", *Archäologische Mitteilungen aus Iran (AMI)* 26,1993, s. 85-86.
- 168 THUKYDIDES, 8.18.; KILIÇ, 2011: 83.
- 169 KILIÇ, (2011), 91.
- 170 KSENOFON. *An.* 1. 1; KSENOFON. *Hell.* 3. 1; BRIANT, 2002: 649 vd.

- 171 KSENOPHON. An. 1.7; DIODORUS SCILUS, 14. 19-21; MARTIN, 2012: 300. MARTIN, (2012), 300
- 172 TEKİN, (2007), 94.; DIAKOV-KOVALEV, 2008: 366.
- 173 TEKİN, (2007), 94.; DIAKOV-KOVALEV, 2008: 366.
- 174 KSENOPHON, Hellenica (2011), 1, 31.; DIODORUS SCILUS 12. 26. PLUTARKHOS, Agesilaos 23'de "Bu bir barış değil bir ihanetti ve Hellas'a hakaret." der. DIAKOV-KOVALEV, 2008: 367.; MENTEŞE, 61.
- 175 WEISKOPF M., The So-Called "Great Satraps Revolt", 366-360 B.C., Historia 63, 1989, s. 18-19.; KILIÇ, 2011: 97. 1989: 20.; KILIÇ, 2011: 97.
- 176 DIODORUS SCILUS, 15. 90-92.; KUHRT, 2010: 390.; VERCOUTTER J., Eski Mısır, (çev. Emine Çaykara), İstanbul, 2010, 112.
- 177 DIODORUS SCILUS, 15. 90-92.; KUHRT, 2010: 390.; VERCOUTTER, 2010: 112.
- 178 ROAF, (1990), 215.; BRIANT, 2002: 681.
- 179 DESPLANCQUES, (2006), 113.; VERCOUTTER, 2010: 114.
- 180 BRIANT, (2002), 685.
- 181 DIODORUS SCILUS, 16. 50-52.; DANDAMAIEV, 1989: 307.; BRIANT, 2002: 682.
- 182 BRIANT, (2002), 683-685.; FARROKH, 2007: 95.
- 183 FARROKH, (2007), 95.
- 184 DESPLANCQUES, (2006), 113.; VERCOUTTER, 2010: 114.
- 185 DESPLANCQUES, (2006), 113.; VERCOUTTER, 2010: 114.
- 186 BRIANT, (2002), 686-687.
- 187 BRIANT, (2002), 688. 213.
- 188 DIODORUS, Scilus (1982), 17. 5-6.; ÖZSAİT M., "Anadolu'da Hellenistik Dönem", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II, İstanbul, 335.; DANDAMAIEV, 1989: 312-313.; BROSIUS, 2006: 31.
- 189 WILCKEN, U. (1967), Alexander the Great, New York-London, s. 22-49.; ÖZSAİT M., "Anadolu'da Hellenistik Dönem", Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2, İstanbul, 1982, 337.; C.FREEMAN, Mısır, Yunan ve Roma, (çev. Suat Kemal Angi), Ankara, 2010, s. 300.
- 190 HAMMOND, N.G.L. (1980), Alexander the Great, King, Commander and Statesman, London, 19-24.
- 191 STONEMAN, R. (1997), Alexander the Great, New York, 13-15.; MEMİŞ, 2009: 81.; MARTIN, 2012:323.
- 192 ÖZSAİT, (1982), 338.; MARTIN, 2012: 325; WILCKEN, 1967: ; HAMMOND, 1980: ; STONEMAN, 1997: ERZEN, A. (1984), Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans, İstanbul, s. 8-9.; MEMİŞ, 2009: 81.
- 193 ÖZSAİT, (1982: 338.; BOSWORTH A. B., Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri, (çev. Hamit Çalışkan), Ankara, 2005, s. 50.; MEMİŞ, (2009), 82.; FREEMAN, 2010: 302.
- 194 FLAVIUS ARRIANOS, İskender'in Seferi, (çev. Furkan Akderin), İstanbul, 2005, 1. 15-16. ; DIODORUS SCILUS, 17. 20 BENGSTON, (1968), 308.; ÖZSAİT, 1982: 339.; BOSWORTH, 2005: 53-62.

- 195 QUINTUS CURTIS RUFUS, *The History of Alexander*, Trans. John C. Rolfe, London, 1971, 3. 15-18., ARRIANOS, 2.
- 196 MANSEL, (1995), 439.; BOSWORTH, 2005: 75.; Ayrıca bkz. BAKIR T., *Auswertung der Keramik für Relative Chronologie im Perserzeitlichen Daskyleion*, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul, 2007, 167-176. ÖZSAİT, 1982: 339.; BOSWORTH, 2005: 75-86.; TEKİN, 2007: 109-117., 2. 8.; ÖZSAİT, 1982: 340. BOSWORTH, (2005), 84.
- 197 RUFUS, 3.12.; LEVI, 1987: 179.; BOSWORTH, 2005: 84.
- 198 WILCKEN, (1967), 117.; TEKİN, 2007: 120.
- 199 LEVI, (1987), 179.; BOSWORTH, 2005: 89.; MARTIN, 2012:327.
- 200 FREEMAN, (2010), 308.; MANSEL, 1995: 443.; TEKİN, 2007: 120.
- 201 MANSEL, (1995), 443.; BOSWORTH, 2005: 94.
- 202 BOSWORTH, (2005), 94-95.; MARTIN, 2012: 327.
- 203 BOSWORTH, (2005), 96.; ROBERT, 2011: 216.
- 204 WILCKEN, (1967), 132.; MANSEL, 1995: 445.
- 205 DESPLANCQUES, (2006), 113.;VERCOUTTER, 2010: 114.
- 206 PLUTARKHOS, *Alexander 29.*; BOSWORTH, 2005: 101.
- 207 BOSWORTH, (2005), 109.; TEKİN, 2010: 136
- 208 BOSWORTH, (2005), 110.: DIAKOV-KOVALEV, 2010: 376.
- 209 WILCKEN, (1967), 149.; HAMMOND, 1980: 151.; MANSEL, 1995: 445.;
- 210 MANSEL, (1995), 446.; BOSWORTH, 2005: 118.
- 211 ARRIANUS, 3. 23.; BOSWORTH, 2005: 123-125.; DIAKOV-KOVALEV, 2010: 378.

Kaynaklar

- AISKHYLOS, *Persai* (1968), (çev. H. W. Smyth), Cambridge.
- ALKAN, M. (2006), *Akhamenidler Dönemi'nde Perslerin Anadolu'da Tapınak İlişkileri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- ARSLAN, Y. (2010) , *Perslerin Yönetim Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ATALAY, İ. (2011), *Dünya coğrafyası*, İstanbul.
- BADIAN, E. (2009), "The Peace of Callias", *Journal of Hellenic Studies (JHS)* 107, s. 1-38. BAHAR, H., *Eski Çağ Uygarlıkları*, Konya.
- BAKIR, T. (1995), "Auswertung der Keramik für Relative Chronologie im Perserzeitlichen Daskyleion", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul, 2007, 167-176. BALCER, J. M., *The Persian Conquest of the Greeks*, Konstanz.

- BALCER, J. M., "Ionia and Sparda Under the Achaemenid Empire the Sixth and Fifth Centuries B.C. Tribute, Taxation and Assessment", *Le Tribut dans l'Empire Perse*, (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), *Travaux de l'Institut d'Etudes iraniennes de l'Universite de la Sorbonne Nouvelle* 13, Paris, 1989, s. 1-27.
- BALCER, J. M. (1993), "The Ancient Persian Satrapies and Satraps in Western Anatolia", *Archäologische Mitteilungen aus Iran (AMI)* 26, s. 85-86.
- BALCER, J. M. (1984), *Sparda By The Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia*, Chico.
- BARAN, A. (2012), "Karya Bölgesinde Persler", *Aktüel Arkeoloji* 25, İstanbul, s. 90-103. BARRON, J. P., "Religious Propaganda of the Delian League", *JHS* 84, 1964, s. 35-48.
- BAUER, S. W. (2013), *Antik Dünya Tarihi*, (çev. Mehmet Moralı), İstanbul.
- BEDİİ, R. (1983), *Coğrafyay-ı Müfassal-I İnan I-II*, Tahran.
- BENGSTON, H. (2000), *The Greeks and the Persians*, new York, 1968. BOARDMAN, J., *Persia and the West*, London.
- BOSWORTH, A. B. (2002), *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri*, (çev. Hamit Çalışkan), Ankara, 2005.
- BRIANT, P., *From Cyros to Alexander A History of the Persian Empire*, Indiana.
- BROSIUS, M. (2006), *The Persians*, London and New York. BURN, A. R., *Persia and the Greeks*, London, 1984.
- CAHILL, N. (2010), "Sardest'te Pers Tahribi", *Lidyalılar ve Dünyaları-The Lydians and Their World* İstanbul, s. 339-362.
- CAMERON, G. C. (1975), "Darius the Great and his Scythian (Saka) Campaign", *Acta Iranica* 4, s. 7788.
- CAMERON, G. G. (1941), "Darius and Xerxes in Baylonia" *American Journal Semitic Languages and Literatures (AJSL)* 58, s. 319-321.
- CASABONNE,, O. (2012), "Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler", *Arkeo-Atlas* s. 184-200.
- CERNENKO E. V. (1983), *The Scythians 700-300 BC*, London.
- CLINE, E. H. - M. W. GRAHAM (2011), *Ancient Empires from Mesopotamia to the Rise of İslam*, New York.
- COOK, J. M (1983), *The Persian Empire*, London.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. (1994), *Urartu Tarihi*, Bornova .
- DANDAMAEV, M. A. (1989), *Political History of the Achaemenid Empire*, Leiden.
- DESPLANCQUES, S. (2006), *Antik Mısır*, (çev. İsmail Yerguz), Ankara.
- DIAKOV, V. -S. KOVALEV (2010), *İlkçağ Tarihi*, Cilt 1, (çev. Özdemir İnce), İstanbul. DIODOROS SCILUS, *Bibliothèque Historique*, (çev. C. H. Oldfather), London, 1952-57.
- DURMUŞ, İ. (2007), *İskitler*, İstanbul.

- ERTEN, E. (2005), *Atinalı Komutan ve Devlet Adamı Alkibiades*, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul.
- ERZEN, A. (1984), *Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans*, İstanbul.
- EVANS, J. (2006), "Freedom in Conflict. Herodotus' Warning to the Athenians in the Aftermath of the Persian Wars" *Journal of Postgraduate Research (JPR)* 5, s. 104-117.
- FARROKH, K. (2007), *Shadow in the Desert Ancient Persia at War*, Osprey Publishing.
- FLAVIUS ARRIANOS (2005), *İskender'in Seferi*, (çev. Furkan Akderin), İstanbul.
- FREEMAN, C. (2010), *Mısır, Yunan ve Roma*, (çev. Suat Kemal Angı), Ankara.
- FRIEDEL, E. (1999), *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (çev. Necati Aça) Ankara.
- FRIEDEL, E. (2006), *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, Ankara.
- GEORGES, P. B. (1994), *Barbarian Asia and the Greek Experience (From Archaic Period to the Age of Xenophon)*, Baltimore, Maryland.
- GEORGES, P. B. (2000), "Persian Ionia under Darius: The Revolt Reconsidered", *Historia* 49, s. 1-39.
- GRAYSON, A. K. (1990), "Assyria; Ashur-Dan II to Ashur-Nirari V (934-745 B.C.)", *Cambridge Ancient History III/I*, s. 238-281
- GRAYSON, A. K. (1993), "Assyria; Sanharib and Esarhaddon (704-669)", *Cambridge Ancient History III/II*, 103-142.
- GREENWALT, C. H. (2010), "Giriş", *Lidyalılar ve Dünyaları, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık*, İstanbul.
- GREENFIELD, B.-PORTEN J. C. (1980), *The Bisitun Inscription of Darius the Great, Aramic Version, Text, Translation and Commentary*, London, 1982. GÜNALTAI, M. Ş., *İran Tarihi (En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar) I*, Ankara, 1948. HAMMOND, N.G.L., *Alexander the Great, King, Commander and Statesman*, London.
- HERODOTOS, (2014), *mTarih*, (çev. Müntekin Ökmen), İstanbul. HERZFELD, E. (1941), *Iran in the Ancient East*, London. HINZ, W., *Darius und die Perser*, Baden, 1976. İNAN, A., *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara, 1992.
- İREN, T.-Ç. ATAY (2012), "Pers Satrabının Gölgesinde Çok Kültürlü Bir Kent Daskyleion", *Aktüel Arkeoloji* 25, İstanbul, 70-75.
- JOHANDI, A. (2012), "Mesopotamian Influences on the Old Persian Royal Ideology and Religion: The Example of Achaemenid Royal Inscriptions", *Estonian National Defence College (ENDC) Proceedings* 16, s. 159-179.
- KEEN, A. G., "Athenian Campaigns in Karia and Lykia during the Peloponnesian War", *Journal of Hellenic Studies (JHS)* 113, 1993, s. 152-157.
- KILIÇ, S. Ö. (2011), *Pers Hakimiyeti Altında Anadolu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

- KÖROĞLU, K. (2012), *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul.
- KSENOPHON, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, (çev. Tanju Gökcöl), İstanbul, 1998. KSENOPHON, *Hellenika*, (Trans. C. L. Brownson), London, 1961-1971
- KSENOPHON, *Kyroupaideia (Kyros'un Eğitimi)*, (çev. Furkan Akderin), İstanbul. 2007. KTESIAS, *Persika*, (Trans. Andrew Nichols), Florida, 2008
- KUHRT, A. (2012), "Pers İmparatorluğu Anadolu'da Persler", *Aktüel Arkeoloji* 25, 24-37, İstanbul.
- KUHRT, A., "Babylonia From Cyrus to Xerxes Lecturer in Ancient Near History", *The Cambridge Ancient History IV*, 53-79, Cambridge 1988, s. 112-135.
- KUHRT, A. (2010), *Eskiçağ'da Yakınoğu I*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul, s. 483.
- LEVI, P. (1987), *Eski Yunan*, (çev. Neşe Erdilek), İstanbul.
- LLEWELLYN-JONES, L.-J. ROBSON (2010), *Ctesias' History of Persia Tales of the Orient*, London-New York.
- LUCKENBİLL, D. D. (1926), *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, Chicago.
- MANSEL, A. M. (1995), *Ege ve Yuna Tarihi*, Ankara.
- MARTIN, T. R. (2012), *Eski Yunan*, (çev. Ü. H. Yolsal), İstanbul.
- MEMİŞ, E. (2003), *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, Konya.
- MEMİŞ, E. (2005), *İskitlerin Tarihi*, Konya.
- MEMİŞ, E. (2012), *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Bursa.
- MEMİŞ, E. (2013), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Bursa.
- MENTEŞE, H. (2011), *Arkaik Dönemden Roma Dönemine Kadar Önemli Donanma Savaşları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- MIEROOP, M. V. D. (2012), *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323*, Blackwell Publishing.
- MURRAY, O. (1989), "Ionian Revolt", *CAH IV*, s. 461-490.
- OBERLANDER, T. (1965), *The Zagros Streams*, New York.
- OLMSTEAD, A. T. (1938), "Darius and His Behistun Inscrption", *American Journal Semitic Languages and Literatures (AJSL)* 55, s. 392-416.
- OLMSTEAD, A. T. (1948), *History of the Persian Empire*, Chicago. ÖZEY, R. *Asya Coğrafyası*, İstanbul, 2012.
- ÖZSAİT M. (1982), "Anadolu'da Hellenistik Dönem", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* 2, İstanbul, s. 333-378
- SOUZA, P. De (2003), *Essential Histories, The Greek and Persian Wars 499-386 B.C.* Oxford.
- PAUSANIAS, *Periegesis Hellados*, (çev. W. H. S. Jones), London, 1918-1933.
- PLUTARKHOS, (2015), *Agasilaos-Pompeius*, (çev. Nihal Tüner Önen), Antalya.

- PLUTARKHOS, (1954), Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho (Trans. Bernadette Perrin), Massachusetts-London.
- PLUTARKHOS, (1967), Cimon-Lucullus, (Trans. Bernadette Perrin), Massachusetts-London.
- QUINTUS, CURTIS RUFUS (1971), The History of Alexander, Trans. John C. Rolfe, London.
- REİSNİA, R. H. (1989), Azerbaycan der Seyri Tarihi İran: Ez Ağaz ta İslam I, Tebriz. RICE, T. T., The Scythians, London, 1958.
- ROAF, M. (1990), Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East, New York-Oxford.
- ROBERTS, J. M. (2011), Dünya Tarihi I, (çev. İdem Erman), İstanbul.
- ROLLINGER, R., "Med Krallığı Hayalet İmparatorluk", Arkeo-Atlas 8, 2012, 174-184.
- SARIKAYA, S., "Astyages ve Kroisos'un Sonu Medler, Persler Lidyalılar", Aktüel Arkeoloji 25, İstanbul. 2012b, s. 38-53.
- SARIKAYA, S., "Küçük Asya Klasik Dönem Historiografların Persika Eserleri ve Perslere Bakış Açıkları", Mediterranean Journal of Humanities, mjh.akdeniz.edu.tr
- SEKUNDA, N. V. (1988), "Achaemenid Military Terminology", Archäologische Mitteilungen aus Iran (AMI) 21, s. 69-77.
- SEVİN, V., "Lydialılar", Anadolu Uygarlıklar Ansiklopedisi 2, 1982a, s. 245-266.
- SEVİN, V., "Anadolu'da Pers Egemenliği", Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2, İstanbul, 1982b.
- SEVIN, V., "Lydia Devletinin Ana Hatları", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 6-7, s. 14-20.
- SEVIN, V. (2013), Eski Anadolu ve Trakya, İstanbul.
- STOLPER, M. W. (1983), "The Death of Artakserkes I", Archaeologische Mitteilungen aus Iran (AMI) 16, s. 223-236.
- STONEMAN, R. (1997), Alexander the Great, New York.
- SWEENEY, E. J. (2008), The Ramessides, Medes and Persians, New York.
- TEKİN, O. (2007), Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö 12.-M.S 4. Yüzyıllar Arası), İstanbul TEKİN, O., Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul, 2010.
- THUREAU, F. - N. DANGIN (1912), La Huitieme Campagne de Sargon, Paris.
- TOGAN, Z. V. (1987), "Sakalar VI", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s. 3034.
- TUPLIN, C. (1996), "Achaemenid Studies", Historia 99, s. 1-224.
- VERCOUTTER, J. (2010), Eski Mısır, (çev. Emine Çaykara), İstanbul.
- VOGELSANG, W. (1992), The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire Eastern Iranian Evidence, Leiden.

- VOGELSANG, W. (1998), "Medes, Scythians and Persians: The Rise of Darius in a North-South Perspective", *Iranica Antiqua* 33.
- WALKER, C. B. F. (1972), "A Recently Identified of the Cyrus Cylinder", *Iran* 10, 158-159. WEISKOPF, M., The So-Called "Great Satraps Revolt", 366-360 B.C., *Historia* 63, 1989.
- WIESEHOFER, J. (2001), *Ancient Persia*, London-New York.
- WILCKEN, U. (1967), *Alexander the Great*, New York-London.
- THUKYDIDES, (1956), *History of the Peloponnesian War*, (Trans. Charles Forster Smith), Massachusetts London.
- YILDIRIM, R. (2011), *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, İzmir, s.60
- YILDIZHAN, H. (2012), "İonya'da Persler", *Aktüel Arkeoloji* 25, , İstanbul, s. 146-151.
- YOUNG, T. C. Jr., "The Early History of the Medes and The Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses", *Cambridge Ancient History (CAH) IV (Second Edition)*, Cambridge University Press, 1988a, s. 1-52.
- YOUNG, T. C. Jr., "The Consolidation of the Empire and its limits of Growth Under Darius and Xerxes", *The Cambridge Ancient History*, Cambridge (CAH) IV, 1988b, s. 53-111.